

AZ ORSZÁGOS RABBI EGYESÜLET

ÉRTESÍTŐJE

DR. KÁLMÁN ÖDÖN

közreműködésével

SZERKESZTIK:

DR. HAHN ISTVÁN és DR. SCHEIBER SÁNDOR

**BUDAPEST, 5706 MENÁCHÉM ÁB
1946 AUGUSZTUS**

Tartalom:

	Oldal
<i>Dr. Kálmán Ödön: Az Úr szava a pásztorokhoz</i>	1
<i>Dr. Katona József: Akik nem tértek vissza</i>	3
<i>Dr. Löwinger Sámuel: A modern rabbiképzés új problémája</i>	5
<i>Dr. Benoschofsky Imre: A nagyvárosi lelkipásztorkodás</i>	8
<i>Dr. Frenkel Jenő: A vidéki zsidóság lelki gondozása</i>	10
<i>Dr. Róth Ernő: Az Aguna kérdéséhez</i>	12
<i>Dr. Richtmann Mózes: Verduntól Szilágycsehig</i>	20
<i>Dr. Salgó László: A kitéréssel és visszatéréssel kapcsolatos problémák</i> ...	22
<i>Dr. Teichman Jakab: Kegyeleti kérdések</i>	23
<i>Dr. Hahn István: Zsidóság és zsidókérdés a demokratikus tankönyvekben</i>	26
<i>Dr. Scheiber Sándor: Nagyértékű levélgyűjtemény</i>	28
<i>Dr. Fényes Mór: Ábrahám a közösségért</i>	30
<i>Az Országos Rabbí Egyesület tisztikara</i>	32

Kiadja: az ORSZÁGOS RABBI EGYESÜLET
Budapest, VII., Síp-utca 12.

Szerkesztésért és kiadásért felelős: DR. SCHEIBER SÁNDOR.

Neuwald illés utódai könyvnyomda, Budapest, VIII., Üllői-ut 48.

Az Úr szava a pásztorokhoz

Első prófécia: A felelősségről (Ezékiel.)

„Emberfia! szólj a pásztorokhoz, a megmaradtakhoz, kik gyászukkal önmagukban révedeznek, kik sűrű hóhők sötét borulásában töprengnek, kik önbizalmat vesztetten tépelődnek . . .

Óh Izrael pásztorai! jaj volna, ha az elgyöngültet nem erősítenétek, a beteget nem gyógyítanátok, a sérültet nem kötöznétek be, az eltévedtet nem hoznátok vissza, az elvesztettet nem keresnétek . . .

Ha bárányaim elszélednének a pásztor szava híján és prédául esnének a mező vadjának!

Mert bizony elszéled az Én nyájam, ha nincs, aki keresi őket!

Ezért így szól az Úr: Ime Én követelem a ti kezetekből a sötét viharokból megmentetteket. Amint számon tartja a pásztor az ő nyáját, úgy tartom egyenként számon és meg akarom menteni őket mindazon helyekről, ahová a napnélküli borulásban elszéledtek. Mert legeltetni akarom őket Izrael hegyein, élő vizek forrásai mellett. És lesz jó tanyájuk . . .

És megkötöm velük a béke szövetségét és elpusztítom a Vadállatot a földről. És teszem őket áldássá.

És nem lesznek többé prédául a nemzeteknek . . .

És nem viselik többé a népek gyalázatát . . .

Ha pedig nem cselekesztek: Ime Én fordulok a révedező pásztorok ellen és elmozdítom őket a nyáj legeltetésétől és megmentem juhaimat kezűkből. És új pásztorot támasztok föléjük, hogy vezesse őket. Dávidot az Én szolgámat támasztom és ő lesz nekik pásztorul, Én pedig leszek nekik Istenül.

Mert Én keresem az őrzés nélkül hagyottakat. Visszahozom az eltévedteket. Új szívet és új szellemet adok bensejükbe. Eltávolítom a kőszívet és húsból való szívet adok nekik . . .

És megtudják mind a nemzetek, hogy Én, az Úr, felépítem a leromboltat. Ti pedig, Izrael magaslatai, lombotokat kivirultatjátok.

Mert közel van mindez, hogy eljőjjön. És újra megszaporodnak az emberek, lakottá lesznek a városok és felépülnek a romok . . .

Ekként szól az Úr a viharból megmaradt nép megmaradt pásztoraihoz . . .”

Második prófécia: A romok építéséről (A Babiloni nagy Vigasztaló.)

„ . . . És szól a Hang: A pusztában törjétek az utat, a sivatagban ösvényt simítsatok az Úr kedve szerint . . . Te pedig, Ción hírvivője, menj fel magas hegyre s onnan kiáltsd: Közöttünk van Isten! Jó mint pásztor közénk. A pásztor szereti nyáját, karjára is veszi a gyöngye bárányokat, még öleiben is viszi, a szoptatósakat lassan tereli . . . Hallgassatok reám, kik megértitek ebből az Igazságot: Az Úr meg akarja vigasztalni a Romokat, hogy felépüljenek, hogy Cion pusztájából Éden kertje légyen . . .

Pásztorok! Az Úr a tanultak nyelvét adta nekünk, hogy a bágyadtakat szavunkkal felsegíteni tudjuk. Állandóan fületekben csengjen Szava, ti tanultak, halljátok meg azt: aki sötétségben jár, — bízzék az Úrban!

Bizony, az Én szolgám nem lankad s meg nem törik, míg az Örök Törvényt bele nem ülteti a lélek-romokba, hogy azok is új dalt énekeljenek! . .

De ime népem őrei még mindig hallgatnak! Hát vakok ők, hogy mit sem látnak, avagy mint néma kutyák, nem tudnak vakkantani sem, — álmodozva hevernek, szunnyadozni szeretnek?! Hát kitörjenek erdeikből a vadak, mezőmbe rontsanak, falni jöjjenek?! hiszen kifosztott, kiprédált nép a ti nyájatok, fiataljai ájultan hevernek az uccák során s nincs ki megfogná kezüket és hazavezetné őket?!

Én szolgám, ébredj! öltsd föl erődet! építsd romjaikat! Add oda lelkedet az éhezőknek, lakasd jól véle az elsanyargatottakat, hogy az alágörnyedt mihamarabb kiegyenesedjék s ne sorvadjon pusztulásra! Én majd szádba teszem Igém, kezeim árnyékával betakarlak és építs és mondd: Hozzátok szól, népem, az Úr, szólj és hirdesd: új eget és új földet teremtek, nem is emlékeznek az előbbiekről, eszükbe se jut. Tudjátok örvendeni Jeruzsálemmel mind, kik szeretitek, kik gyászoltok miatta!

Akkor felépítik az őskor romjait, megújítják a rombadőlt városokat, az eltűnt nemzedék elpusztult helyeit . . .

Ti legyetek a réseknek befalozói, ősvények helyreállítói, hogy felismerjék az Úr kezét az Ő szögáinál.

Akkor így mondják rólatok: az Úr papjai ők, Istenünk szolgálattevői, rések betömői, utak egyengetői!

Meg azt is mondják: Lelkének fáradalmával viszi igazságra korát . . .

És léssen akkor, újholdról-újholdra és szombatról-szombatra el fog jönni minden halandó, hogy leboruljon Elöttem . . .“

*Harmadik prófécia: **Bűnhődés és jutalom** (Jeremiás)*

„És szólt hozzám az Úr Igéje: Ha kérdezik, hogy mi az Örökkévaló beszédje, mondd nekik: A hirdetők ne álmodozzanak s ne álmokat hirdessenek, hanem az Én igém! Mi dolga van a szalmának a tiszta buzával?

Mert ime az Én Igém mint a tűz s mint a kalapács, mely sziklakat zúz!

Halljátok és figyeljetek és szereztétek meg az Úrnak az Ő szolgálatát, mielőtt besötétednék, mielőtt megütőkznének lábaitok az alkonyat hegyein . . . Ha ezt nem halljátok, retekben sír a lelkem, érzéketlenségtek miatt könnyezve könnyezik szemem, mert fogságban az Örökkévaló nyája . . .

Mert sokszor a pásztor rontja szőlőmet, tiporja telkemet. Az én drága telkemet kihalt sivárrá tették! . . . Mert nem vette senki szivére az én telkem művelését! . . .

Óh jaj azoknak a pásztoroknak, kik elszélesztik legelőm nyáját, azzal, hogy nem gondoltak velük, sőt eltaszították azzal, hogy nem gondoltak velük. Ime én megbüntetem rajtatók cselekedeteitek csunyaságát . . .

Én állítok föléljük más pásztorokat, hogy összeszedjék nyájam, mert az orozlánok szétkergették, az első megette, az utolsó csontjait törte. De Én összegyűjtöm a megmaradtakat mindazon országokból Izrael tanyáira, hogy legeljenek a Kármelen és Gileád balzsamán enyhüljön lelkük.

És adok nekik új pásztorokat, szívem szerint valókat. A régiek pályája pedig olyan lesz, mint a sötétben a csuszamlós út, elesnek rajtuk, elhozom büntetésük évét. Majd észreveszik, hogy nem jó úton jártak. Kenyerük bürök, italuk keserűség lesz és nem hallgatunk reájuk. Szégyent adok reájuk, mely nem feledhető . . . De az Én igaz pásztoraim majd terelgetik nyájam s eltűnik a félelem és nem lesz közöttük hiány — jog és igazság léssen az országban.

Még léssen a helyen, mely rommá lett, pásztorok tanyája, hol nyájam számon tartják . . . Mert teljesíteni fogom a jó Igét s a levita papokból sem fog elfogyni az Igaz Férfi.

És eljönnek a napok, hogy új szövetséget kötök Izrael házával és Juda házával: fanomat bensejükbe adom és szívükre írom, ők lesznek az Én népem, mindnyájan meg fognak Engem ismerni. Úgy igaz ez, mint hogy a nap nappal világít, a hold és csillagok éjjel fénylenek . . .

Ezt látják az Én szolgálaim és ez léssen nékik örök jutalmul.“

Dr. Kálmán Ödön.

Akik nem tértek vissza . . .

— A magyar rabbikar veszteségei. —

Reszkető lélekkel gondolunk a legszomorúbb seregszemlére, amely 100-nál több rabbitársunkat vonultatja fel könnyező szemeink előtt. Hóféhér fejű aggasztánok, elismert bölcsek, évtizedek óta működő tudósok — és fiatal, csillogó tekintetű, lelkesedéssel teli, szent hivatásuk teljesítésére felkészült rabbik. Nem egy közülük atyamesterünk, akit tiszteltünk és, aki példaképünk volt; a legtöbb: jóbarátunk, akivel együtt indultunk, tanultunk, küzdöttünk, együtt készültünk az élet hittel és reménnyel teli jövődjére. Amikor neveiket leírjuk, feltűnik előttünk fénylő alakjuk, szemünkbe tekint szemük, felragyog a homályból arcuk. Nagy találkozás ez: nem búcsúra, hanem viszontlátásra, megrázó emlékezésre . . .

Egy ország zsidóságát, ezeket és ezeket vezettek és tanítottak ők, azok az ezrek és ezrek velük együtt mentek el, s velük együtt nem tértek vissza. Elhallgatott az ő ajkukon az Ige, mély csend lett templomaikban: nem volt, aki hallgassa az igehirdetést, nem maradt aki imádkozzon. Lehanyaglott a kéz, amellyel áldottak és leomlottak a fejek is, amelyek fölé áldásra emelték kezüket. Lerombolt templomok, széttépett Tórák, kioltott örökmécsek, meggyalázott és kifosztott szentélyek, elpusztult néma iskolák, szétszórt fiatalság, néhány visszavánszorgó, meggyötört lelkű ifjú — ez maradt közöségeikből.

. . . Együtt mentek el ők híveikkel az ismeretlen útra, egymás mellett győtrődtek, szenvedtek a zsúfolt fekete vonatokon. Többen fehér halottas köntösben szálltak a vagonba és felkészültek a végső útra, de hitüknek izzása nem lohadt sem Auschwitzban, sem Dachauban, sem Mauthausenben; Borban is és a voronyezsi télben, elszántan, hűséggel megtartották hivatásukat. Mártírkronikába jegyezzük majd buzgó helytállásukat, amellyel a gázkamrák árnyékában is istentiszteletre gyűjtötték híveiket, istenhitben erősítették az elesetteket, imádságra buzdították a csüggedőket. A haláltáborokban vállalták a megalázást, a megkínzást, de teljesítették szent hivatásukat, amelyre lelkük fogadalmával elkötelezték magukat. Van közöttük, akinek életét gyilkos golyó akkor oltotta ki, amikor hősokeket kísért utolsó útjukra; van olyan, aki súlyos betegek szenvedésének enyhítése közben kapott halálhozó kórt; van, aki munkaszolgálatos ifjak között sárga karszalagos tábori lelkészként hősi halált halt; van, akit megvadult nyilas pribékek az ellenállás küzdelméből hurcoltak el az öldöklés éjszakájába; van, akit gyilkos huligánok a háború tomboló tűzviharába hajtottak, hogy bombatámadás áldozata legyen. Nem egy közülük akkor tért az örökkévalóságba, amikor már a szenvedés és kínok hosszú

sorozata után, közel volt és el is érkezett a felszabadulás várva-várt pillanata.

. . . Soha megrázóbb névsort nem írtunk le és nem is olvastunk. Reng a szív, reszket a kéz, amikor ezeket a sorokat rójjuk, de mégsem akarunk a gyásznak hangján szólni, nem tudjuk, nem akarjuk elhinni, hogy közülük egy sem fog már többé visszatérni soha. A visszavárás hitével és a viszontlátásreményében emlékezzünk róluk, gondoljunk reájuk:

Adler Ignác, Gyula	Kalmár György, Csongrád
Adler Vilmos, Hatvan	Kandel Sámuel, Budapest
Bakonyi József, Munkács	Kecskeméti Ármin, Makó
Balázs György, Újpest	Klein József, Baja
Bánde Zoltán, Kispest	Kohn Zoltán, Budapest
Bender Adolf, Zalalövő	Krausz Ignác, Körmen
Bernstein Béla, Nyiregyháza	Krémer Móric, Pécs
Birnfeld Sámuel, Budapest	Kun Lajos, Veszprém
Boros István, Székesfehérvár	Láczér Dénes, Budapest
Braver Lázár, Balatonboglár	László István, Budapest
Breuer Soma, Nagykáta	Linksz Izsák, Kőszeg
Büchler Gyula, Hódmezővásárhely	Lőw Jeromos, Bátaszék
Büchler Sándor, Keszthely	Lőwy Adolf, Marcali
Davidovics Mihály, Sepsiszentgyörgy	Lőwy Ferenc, Marosvásárhely
Deckner Gábor, Budapest	Molnár Elnő, Budapest
Deutsch Gábor, Devecser	Molnár István, Pestszenterzsébet
Donáth György, Újpest,	Náthán Nándor, Léva
Eckstein Márk, Kassa	Péner Miklós, Mátyásföld
Ehrenfeld Sándor, Zenta	Pfeiffer Izsák, Monor
Eisenberger Géza, Gödöllő	Pollák Miksa, Sopron
Ellenbogen Ignác, Sümeg	Reich Béla, Jászberény
Enten Manó, Kassa	Reichmann Győző, Óbuda
Farkas József, Budapest	Reschofsky Artur, Losonc
Feigl L. H., Gyöngyös	Rosenthal László, Tata
Flesch Ármin, Mohács	Rosenzweig Rezső, Békés
Frenkel Ernő, Bicske	Róth Emil, Győr
Fried Dezső, Kolozsvár	Róth Sámuel, Sátoraljaujhely
Friedman Dénes, Újpest	Rubinstein Mátyás, Szekszárd
Friedmann Hillél, Dombóvár	Schulcz Fülöp, Mezőtúr
Friedmann József, Szatmárnémeti	Schwarcz Jakab, Budapest
Goldberger Izidor, Tata	Schwarcz Lajos, Bonyhád
Grosz Dávid, Nagykőrös	Schwelb Mór, Kalocsa
Grün Albert, Ercsi	Sebestyén József, Budapest
Grünwald Illés, Csáktornya	Silberfeld Jakab, Békéscsaba
Günczler Péter, Pestszentlőrinc	Singer Fülöp, Ipolyság
Heilpern Lázár, Barcs	Spiegel Ármin, Esztergom
Halpert Salamon, Tapolca	Stark László, Munkács
Herczog Sándor, Szatmárnémeti	Szegál Hugó, Budapest
Herskovits Mózes, Somogyuszil	Székely István, Budapest
Hirschler Árpád, Szombathely	Takács Pál, Budapest
Hirschler Pál, Székesfehérvár	Tészler Hermann, Marosvásárhely
Hirtenstein Adolf, Zalaszentgrót	Vajda István, Nagyvárad
Jakab Jenő, Gyöngyös	Vidor Pál, Budapest
Junger Mózes, Zalaegerszeg	Vogel Hermann, Újkécske

Vogel Mayer, Budapest
Waldmann Ernő, Komárom
Weinberger József, Budapest
Wassermann Jenő, Újpest

Wax Aladár, Nyiregyháza
Weisz Lajos, Mór
Winkler Ernő, Nagykanizsa
Wolf József, Budapest

Azoknak a vissza nem tért rabbiknak nevei ezek, akik velünk az Országos Rabbi Egyesületben tömörültek. Itt megemlékezünk azokról a rabbitestvéreinkről is, akik az orthodox hitközségek élén állottak és emlékezünk a fiatal rabbijelöltekre, akik hősi lélekkel elmentek zsidó testvéreinkért hivatást teljesíteni és többé nem tértek vissza.

Kegyelettel emlékezünk meg itt azokról a rabbikról is, akik a német uralom alatt vagy közvetlen utána hunyták le örökre szemük s akiknek halálát a sok megpróbáltatás idézte elő vagy siettette:

Dékány Géza, Budapest
Engelsmann Izidor, Budapest
Groszmann Zsigmond, Budapest
Havas Manó, Budapest
Herskovits László, Budapest
Heves Kornél, Szolnok

Klein Ábrahám, Budapest
Leipniker Márk, Budapest
Löw Immanuel, Szeged
Scheiber Lajos, Budapest
Wallenstein Zoltán, Pécs

Gondoskodni akarunk arról, hogy mindazoknak emléke, akik az örökkévalóság világába távoztak, méltó módon megörökíttessék. Nem egy közülük a Szentföld felé sóvárgott: hitünk azt tanítja, hogy vágyódó lelkük hazatért s a Szentföld tájai felett egyesült az örökkévalósággal. Ha uttalan utakon hullottak is el, ha jeltelen sirokban pihennek is, ha a folyó rohanó árja sodorja is törékeny testüket, ha szétszórta a szél hamvaikat, ha a tömegsíroknak mélye fogadta is be őket, emléküket, tanításaikat, eszméiket, életük és elmúlásuk dicsőségét örökre őrzi az emlékezet. Nevük, egyéniségük s munkásságuk eredményei örök fénnel ragyognak az egész zsidóság történelmének lapjain. Azokért, akik a mártíromság szent áldozatával Isten közelébe jutottak, imádságunk száll az Egek Urához: legyen áldott az igazak emlékezete!...

Dr. Katona József.

A modern rabbiképzés új problémája

Az újjáéledő maradékzsidóság lelkét eltölti a vágy, hogy hivatott, megfelelő teológiai és világi műveltséggel rendelkező papok ajkáról hallgathassa a vigasztaló igét. Szerzte Európában egyik központi kérdése a szellemileg, vallásilag és kulturálisan újjászervezkedő zsidóságnak a rabbiutánpótlás. A deportációban elpusztult zsidó milliók között ott voltak papjaik, a germán barbarizmus áldozatául esett az európai zsidó ifjúság nagy része is.

A megmaradt hitközségek lelki vezetők nélkül sinylődnek. Jellemző a magyarországi viszonyokra, hogy vannak 500—1500 lelket számláló hitközségek is, amelyeknek nincsen rabbijuk. Nem is beszélve a kisebb lélekszámúakról. Hogy képet kapjon az olvasó a jelenlegi viszonyokról, közreadok itt egy hozzávetőleges becslésen és részleges adatgyűjtésen alapuló listát a kongresszusi hitközségek nagy részéről. Az adatokat az Országos Iroda és a Zsidó statisztikai hivatal bocsájtotta rendelkezésemre. A hitközség megnevezése után a jelenlegi lélekszámot adom, zárójelben pedig az 1944 március 19-e előtti lélekszám áll. Ama kevés községnél, ahol rabbi is működik, annak a nevét is közlöm.

- Abony 67 (450)
 Aszód 35 (300)
 Baja 306 (1200)
 Balatonboglár 15 (169)
 Battonya 72 (117)
 Bátaszék 23 (130)
 Békés 60 (161)
 Békéscsaba 840 (1400)
 Békésgyula 102 (580)
 Bicske 45 (214)
 Bonyhád 70 (310)
 Buda 5744 (12131)
 Dr. Benoschofsky Imre
 Budafok 59 (236)
 Cegléd 120 (550)
 Celldömölk 71 (191)
 Csongrád 63 (280)
 Csurgó 39 (180)
 Devecser 56 (268)
 Dunaföldvár 52 (263)
 Dunapataj 40 (110)
 Enying 6 (180)
 Ercsi 16 (102)
 Esztergom 96 (410)
 Gödöllő 30 (130)
 Dr. Morgenstern Benő
 Gyoma 74 (116)
 Győr 600 (3500)
 Hatvan 72 (420)
 Heves 108 (316)
 Hódmezővásárhely 539 (750)
 Jászberény 137 (520)
 Kalocsa 150 (323)
 Kaposvár 518 (2600)
 Dr. Krausz Henrik
 Kápolnásnyék 9 (164)
 Kecskemét 393 (1200)
 Dr. Schindler József
 Keszthely 118 (1000)
 Kiskunfélegyháza 222 (485)
 Kiskörmend 700 (4000) Dr. Berg József
 Kisujszállás 108 (200)
 Kőbánya 1700 (4000)
 Dr. Kálmán Ödön
 Körmend 42 (290)
 Kőszeg 18 (92)
- Makó 182 (500)
 Marcali 64 (472)
 Mezőberény 25 (140)
 Mezőtúr 183 (500)
 Mindszent 22 (74)
 Mohács 146 (680)
 Monor 70 (300)
 Mór 12 (208)
 Nagyatád 38 (350)
 Nagykanizsa 320 (1500)
 Nagykáta 93 (200)
 Nagykőrös 99 (460)
 Óbuda 1200(4000) dr. Neumann József
 Orosháza 75 (410)
 Pacsa 30 (200)
 Pesterzsébet 700 (4500)
 Dr. Kriszthaber Béla
 Pestszentlőrinc 151 (982)
 Pécs 850 (3050)
 Pécsvárad 29 (150)
 Sárvár 8 (140)
 Sopron 260 (925)
 Sümeg 43 (213)
 Szarvas 170 (300)
 Szeged 2198 (5800) Dr. Frenkel Jenő
 Szeghalom 89 (137)
 Szegszárd 74 (310)
 Szentes 228 (450)
 Szentgotthárd 32 (180)
 Székesfehérvár 326 (1500)
 Szigetvár 45 (211)
 Szolnok 800 (1500)
 Szombathely 400 (1700)
 Dr. Horovitz József
 Tapolca 127 (482)
 Tata 107 (600)
 Törökszentmiklós 212 (700)
 Turkeve 66 (600)
 Újkécske 50 (166)
 Újpest 1500 (12.000)
 Vasvár 54 (200)
 Veszprém 60 (700)
 Zalaegerszeg 180 (1410)
 Zalaölvő 14 (270)
 Zalaszentgrót 44 (170)

A fenti kimutatással kapcsolatban mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy ezekből a számokból semmiképpen sem lehet következtetni az áldozatok és a megmaradtak arányára, különösen a nagyobb hitközségeknél. Az egész kis hitközségek megmaradt töredékei ugyanis — részint közbiztonsági, vagy

gazdasági, részint pedig lelki okokból — olyan helyekre költöztek, ahol nagyobb létszámú zsidó közösség gyűlt egybe.

Láthatjuk a fenti kimutatásból, hogy a felsorolt 84 hitközség között mindössze 10 helyen működik rabbi. Ezek közül is három tulajdonképpen a fővárosban fejt ki lelkipásztori munkásságot, másik három pedig a főváros közvetlen környékén lelkipásztorkodik. Az egész Alföldön két kongresszusi rabbi, dr. Frenkel Jenő és Dr. Schindler József működik, hozzájuk lehet még számítani dr. Weisz Miksát, a debreceni statusquo ante hitközség rabbiját. Az egész Dunántúlon viszont csak két kongresszusi rabbit találunk: Dr. Horovitz Józsefet és dr. Krausz Henriket.

A magyar zsidóságnak mindenképp arra kell törekednie, hogy a nehéz körülmények ellenére is legalább a nagyobb létszámú hitközségekben ne maradjon üresen a rabbiszék. Rabbisági kerületeket kell szervezni, hogy a szórványok se nélkülözzék teljesen a lelki gondozást. Oda kell hatni, hogy a Rabbiképző Intézet növendékeinek létszámát fokozzuk. Ezt három eszközzel érhetjük el.

1. A megmaradt magyar zsidó fiatalság vallás és kultúra iránt érdeklődő rétegeinek egy részét céltudatos propagandával a rabbipályára kell irányítani. Ez nem lesz könnyű feladat, mert éppen azok a vidékek, amelyek a rabbi pályára készülő fiatalságot szolgáltatták, szenvedtek leginkább az áncipusztítástól.

2. A Rabbiképző Intézet szellemi és anyagi színvonalát állandóan fokoznunk kell. Meg kell teremteni az anyagi lehetőséget arra, hogy az az ifjú, aki a vallás és tudomány nehéz szolgálatát választja életcélul, tanulmányi ideje alatt mentesüljön mindennemű anyagi gondtól.

3. A rabbiállás tekintélyét meg kell szilárdítani: arra kell törekedni, hogy ezt a stailumot a pályátkereső fiatalság magas piedesztálon lévőnek láthassa, ideált lászson benne, amiért érdemes küzdeni. A gyermekének jövőjéért aggódó szülő pedig érezze úgy, hogy jó tanácsot ad fiának, midőn erre az életpályára irányítja.

A Rabbiképző Intézet feladata: a kongresszusi hitközségeken kívül a hazai statusquo ante szervezetű hitközségek számára is lelkivezetőket nevelni, ahogyan azt a multban is tette. Ugyancsak rá hárul az a feladat is, hogy a cionista mozgalmak számára kellő zsidó tudással és elhivatottsággal rendelkező lelki vezetőkét képezzen. Minden valószínűség szerint — még fokozottabb mértékben mint az első világháboru után — a jövőben is hozzánk fognak fordulni a középeurópai államok hitközségei kellő felkészültségu lelkivezetőkért.

Európában ma már — Intézetünkön kívül — Párisban működik egy teológiai főiskola. Az angol rabbiképző feladata, hogy az egész Brit birodalmat ellássa rabbikkal. Értesülésünk szerint mind a párisi, mind a londoni rabbiképző növendékek hiányát panaszolja. A legutóbbi hónapokban szóba került a római rabbiképző kapuinak megnyitása is. Azonban, ha az említett intézetek növendékeinek számát sikerül is növelni, nincs arra sok remény, hogy végzettjeik Kelet- vagy Középeurópában helyezkedjenek el. Hiszen magukban az anyaországokban is nagy a rabbihiány. A három német rabbiképző és az osztrák teológiai főiskola újjáledésére nem számithatunk a közeljövőben.

Intézetünk tanári kara igyekszik, a nehéz viszonyok ellenére is, minden eszközzel arra törekedni, hogy megnagyobbodott feladatainak eleget téve megbirkózzék az új problémák tömegével: megkísérli, hogy mennél nagyobb számban képezzen olyan zsidó rabbikat és lelkivezetőket, akik hivatásuk magaslatán állanak.

Dr. Löwinger Sámuel.

A nagyvárosi lelkipásztorkodás

A lelki gondozás lélekről lélekre való *egyéni* hatás, lényegében ugyanaz falun és városban. A nagyváros problémái a gondozottak és a gondozók számarányából erednek. Ideális megoldás csak kellő számú lelkipásztor munkábaállítása által lehetséges úgy, hogy kb. 2000 lélekre jusson egy olyan lelkipásztor, akinek más munkája nincsen. A budapesti hitközségekben pl. legalább 50 olyan lelkészre volna szükség, aki nem tanít és nem hivatalnokoskodik. (A valóságban — azt hiszem — egy is alig akad.)

Lelki gondozók

Először is a rabbi-képesítésű hittanárokat és hivatalnokokat kell munkára fogni. Szó lehet másodszer nem-rabbi pedagógusokról, nőkről is. Harmadszor ilyenfajta munkára jelentkező gondozókról és gondozónőkről. Kell, hogy ennek a munkának középponti irányítója legyen. Először is ki kell kezni tanfolyamon a gondozókat. Komoly szemínáriumra van szükség, előre kiadott szillabusokkal, vizsgával. Területi, azonkívül kor- és intellektuális rétegződés szerint kell a munkát beosztani. A központi szervnek állandó érintkezésben kell lenni a gondozókkal. Ennek a munkának természetesen a kórházakra, ifjúsági otthonokra és hasonló intézményekre is ki kell terjedni.

Sajtó

A nagyvárosban e tulajdonképpen való egyéni lelkigondozás kiegészítéseképpen — minthogy azt tökéletesen pillanatnyilag nem oldhatjuk meg — tömeggondozásra is szükség van. Nagyszerű eszköz a sajtó: mindenhova eljut és a nyomtatott szó magikus hatásával erősíti mondanivalónkat. Nemrég láttam egyetlen hetilapunk felhívását: panaszkodik, hogy „*sajnos*“ csak hitbuzgalmi lapra kaptak engedélyt, de minden lehető megtesz — igéri — hogy azért ne legyen a lap olyan nagyon hitbuzgalmi. Ez a szemlélet természetesen megnehezíti a munkát. A zsidó lapnak igen nagy feladata lenne: lelkileg szét-hullott, meglazult zsidóságunkat irányítani, gyógyítani, zsidóságában erősíteni. A galutban a zsidóság fennmaradása azon múlik, elvesznek-e hagyományai. A magyarországi maradékszsidóság létéről van szó. Tapasztalhatjuk, milyen hatalmas jelentősége van a *rádió*nak is e téren, kár, hogy nincs ott több lehetőség (legalább hetenként) a zsidóságnak.

A sajtó „hitbuzgalmi“ jellegét tehát erősíteni kell. Nem elég néhány homiletikus mondat a szidráról, a hit problémáit fel kell vetni, meggondolkoztatni az embereket, mozgalmakat indítani (vallási ügyekben), lehetőleg egy-egy konkrét dolgot kérni, szorgalmazni, propagálni. Ha a sajtó nem áll kellő mértékben rendelkezésre, kívánatos, hogy a rabbiság *körlevelet* intézzen időnként a hívekhez. Kitűnő példánk ebben boldogult Roth Emil זעוקיך. Tőle eredő ötletet magam is megvalósítottam: propagandát indítottunk a mindennapi imádkozásért. „Ne múljék el nap áhítat nélkül“ hirdettük szöszékről és körlevélben. Néhány mondatos imádságot nyomtattunk héberül és magyarul (a reggeli imából „Jöhi racon . . . setargilenu bötoratecha“ és a „Sömá“ . . .) és arra buzdítottuk a híveket, *legalább* ezt a rövid imádságot naponta mondják el. Folytatni is szerettem volna ezt a munkát esti imádsággal, péntekesti házi imádsággal — anyagi lehetőségek híján abbamaradt.

Vallásos órák

Templomon kívül is egybe kell gyűjteni időnként a híveket. Nem elég

azonban „kultur-délelőttöket“, „kultur-estéket“ rendezni, vallásos épülésnek szentelt alkalmakra is szükség van. Budán kitűnően beváltak a „vallásos délelőttök.“ Minden ünnep előtt való vasárnapon rendezünk ilyen lelki előkészítést.

Imádsággal kezdődik, az Áchénu-t szoktuk elmondani a deportáltakért és közös káddist a mártírokért. Fontos, hogy a közönség is imádkozzék. A rabbi előadása az ünnep lelki tartalmáról szól, de rátér a konkrét tudnivalókra is. Például Peszach előtt a széder-rendezés tudnivalóit közli, megadja azokat a könyv-címeket, ahonnan a részletek megtudhatók. A széder dalainak szövegét nagy betűkkel írva a falra illesztettük, jó énekes megtanította a közönséget a legfontosabb dallamokra: együtt énekelte a gyülekezet. Savuot előtt a tízparancsolatot énekelte az ősi dallammal főkántorunk, a közönség a tóraolvasó dallam szépségét igaz valójában ismerhette meg. Felszólítottuk a híveket, hozzanak virágot a templomba. (A konkrétum mindig igen fontos!) Egy-két rövid ünnepi ének (énekkarral, harmoniummal) megadja a hangulati velejárót. Komoly előadóművész bibliai részletet recitál. Héber- és magyar nyelvű áldással fejeződik be az összejövetel, a közönség a Hátikvát énekli.

Ezt a lelkipásztorkodási alkalmat nagyon ajánlhatom a kartársak figyelmébe.

Az *oneg sabbat*-ok jól beváltak Pesten is, Budán is. A gyülekezet együttes énekét itt is nagy jelentőségűnek kell tartanunk.

Az istentisztelet

Ismétlem, a galutban csak úgy maradhatunk fenn, ha hagyományaink elevenek. Őrizni kell a régi hagyományokat, de meg is kell tölteni eleven tartalommal. Közös *széderünk* azért is hatással volt a hívekre, mert a közel-múlt és a jelen egybeolvadt a történelmi emlékezésekkel. Szombat délelőttökön megszűntettük a „nóderolást“, az adományok hivalkodó kihirdetését. Lehet-e áhitatot követelni híveinktől, miközben azt hallják: „Százezer adópengőt a Nőegyletnek“? A misebérachok imagépe is megőrli az áhitatot. A rabbi a tóraolvasás előtt héber- és magyar nyelvű mi sebéráchban megáldja a gyülekezetet, az adományok felajánlása csendben történik. Ha betegekért imádkozunk: a főkántor szépen elrecitálja a megfelelő mi sebéráchot, a rabbi elmondja ezt az imádságot magyarul. Ugyanez történik, ha valaki örvendetes családi eseményt ünnepel (pl. leányok névadása), halálzási évfordulón ugyanígy mondjuk el az *Él málé ráchámim*-ot. Az érintett családok számára ez emlékezetes élmény, nem pedig opus operatum.

Péntek-esti, szombati istentiszteletek végén együtt imádkozunk a deportáltakért: a rabbi elmondja magyarul az *áchénu*-t, utána a közönséggel együtt héberül (a szöveget kiosztottuk a hívek között, ma már mindenki tudja könyv nélkül). Utána közös káddis a mártírokért. Ezután következik a rabbi áldása: *Jövarerechecha* héberül és magyarul, a hívek lehajtott fejjel hallgatják. Mindig újra megható ez a szöveg, hatása nem kopik el. Befejezésül elénekeljük a *Hatikvá*-t, senki sem tekinti politikának, párt-ügynek, valóban a reménység dalának érzi mindenki.

Az őszi „Fenséges napok“-on magyarul is elmondja a rabbi az *Unetane tókef*-et, az *Ávodá*-t, az *Alénu*-t. Az istentisztelet legáhitatosabb percei közé tartoznak ezek s a *börich sömé* nagyszerű szavai a tóra-kivétel előtt. Mindezek nem a kényelem, a kevesebb zsidóság reformjai, hanem a több-áhitaté és a több-zsidóságé.

Tisa böáv előestjén az *Écha* válogatott versei magyarul: nagy hatásúak

a héber szöveg felolvasása után. Délelőtt a temetőben rendeztünk gyászoló ünnepséget szónoklattal. (Roth Emil.)

A prédikációról is lenne néhány szavam, de talán ez külön tanulmányt, sőt ankétot igényel.

Szervezés

A nagyvárosi lelkipásztorkodás gerince, az elmondottak alapja: jó szervezés. Boldogult Hirschler Pál מִרְכָּא írt a kartoték-rendszerről, amelyben minden hívünk szerepel.

Ennek a megteremtéséhez és elgondolásaink terjesztéséhez szükséges a hívek megszervezése. Nagy területre szétszórt hívekkel kapcsolatot csak úgy tarthatunk, ha vannak buzgó és megbízható híveink, akik egy-egy kisebb területen — bérházban, háztömbben, vagy ismeretségi körben — segítségünkre vannak, csendben propagálják vallási ügyeinket, beszámolnak a „nehéz esetekről“, jelentik, ha új hívő költözködött községünkbe, ha közbelépésünk kívánatosnak látszik, ha valakinek lelki vagy anyagi segítségre van szüksége. Itt emlitem meg: kívánatos volna, ha az OZSzb nagyobb mértékben segítene a lelkipásztorkodó rabbiknak a szociális tennivalók terén s a szemérmes szegények támogatásában.

Szólni kellene a vallásos épülés könyveiről is. Az 1944 előtt volt évek sötét emlékei között számomra egyike a kevésszámú jó és megnyugtató emlékezőeknek, hogy a Javne-sorozatot megcsináltuk.

Néhány ötletet vetettem fel csupán, szeretném, ha a kaitársak hozzászólnának a maguk tapasztalatai alapján. Jó lenne, ha hidat építhetnénk a szószéktől az első padig terjedő nagy úrron keresztül. Jó lenne, ha nagylelkű külföldi segítők is megéreznék: nemcsak kenyéren él az ember — és segítségükkel a lelkek megmentésének nagyszabású munkáját, új lelkipásztorok neve'ését és munkábaállítását, vallásos iratok megjelenítését is lehetővé tennék. Mert nemcsak a test gyöngül el és meggy veszendőbe táplálék híján.

Dr. Benoschofsky Imre.

A vidéki zsidóság lelki gondozása

A vidéki zsidóság lelki gondozásáról kellene írnom újjáéledő lapunk számára . . . de alig vannak vidéki zsidók és nincsenek vidéki lelki gondozóink. Ha magam köré tekintek, látnom kell, hogy ebben a községkerületben, amelyben még két esztendővel ezelőtt tizennégyen végeztük a lelkipásztorkodás szent szolgálatát, teljesen egyedül maradtam. Nem tértek vissza működésük helyére Battonya, Békés, Békéscsaba (2), Csongrád, Hódmezővásárhely, Gyula, Makó, Mindszent, Orosháza, Szarvas és Szentés rabbijai, sőt itt Szegeden is egyedül maradtam. Nem jött vissza mesterem, eszményképem, tanácsadóm, munkám irányítója, Löw Immánuel. Óriási feladat várna reám, hogy a pap nélkül maradt gyülekezetekre is kiterjesszem gondoskodásomat. Érzem is a hivatás fontosságát és tudom, mily nagy a felelősség, amely ennek elmulasztásáért lelkemet terheli. És mégis le kell mondanom ezirányú kötelességem teljesítéséről. Nemcsak a közlekedési nehézségek akadályoznak ebben, hanem magában a saját gyülekezetemben is annyira bővült teendőim köre, hogy Bergen-Belsenben megfogyatkozott erőm alig elegendő a szent szolgálatnak hitközségemben való ellátására.

Nemcsak rabbijaink pusztultak el ugyanis, hanem kevesen maradtak életben hitoktatóink közül is. Hitközségem középiskoláiban két hitoktató látta el a vallásoktatást, akiknek munkáját át kellett vennem. Természetes,

hogy a különböző iskolába járó, különböző korú diákok délutanonként és vasárnap délelőtt folyó összevont tanítása nem hozhatja meg azt az eredményt, amit az osztályonként csoportosított, az iskolai órákban foglalkoztatott ifjúságtól várhatnánk.

Ezekben a napokban azonban nemcsak az ifjúságot kell vallásos életre nevelnünk. Nagyobb feladatot ró reánk a sokat szenvedett, a tömérdek családától elhidegült lelkű felnőttek visszatérése a templomba és a vallásos gyakorlatok más helyeire. A vidéki zsidó ugyanis a deportáció poklában, az embertelen szenvedések között testvéreinek rossz tulajdonságait ismerte meg. Nem látja be, hogy az ott tapasztalt jelenségek az állati sorba taszított, szerencsétlen, beszámíthatatlanná tett páriák megnyilatkozásai voltak, hanem régi lakhelyére visszatérve is idegenkedve tekint testvéreire, mert azt hiszi, hogy lelkének igaz arculatát mutatta meg a lágerben. Ezért nem vett részt visszatérése után a zsidó közösség munkájában, ezért maradt távol minden összejövettől és ezért került el a templomot. Szomorúsággal láttam hazatérése után, milyen gyéren szállingóztak testvéreim a templomba és fájdalommal kell regisztrálnom, hogy még az elmúlt tél első hónapjaiban is egy magánlakás egyik szobája elég nagyban bizonyult a péntekesti istentiszteletre jövő hívek befogadására Szegeden, ahol a Mindenható kegyelme a hitközség tagjainak felét visszasegítette. Ezen a legsúlyosabb bajon úgy próbáltam segíteni, hogy szakítva a nálunk kialakult szokással, amely szerint prédikáció csak ünnepeken volt (a többi a szombatdelelőtti elmélkedések helyettesítették), a péntekesti prédikálást rendszeresítettem. Prédikációmban arra törekszem, hogy a szószéket közel hozzam a hívekhez. Minden péntekeste a hetiszakasz tanításainak fejtegetése közben valamely időszerű kérdést érintek, ami által a téma mindenkit érdeklő lesz, mindenki a maga kérdéseire keres és olykor talál is választ. Ennek a törekvésnek eredménye nem maradt el. Eleinte a fentemlített magánlakásnak két szobáját kellett egybenyitni, majd örömmel tértünk vissza a régi templomba, melynek padjait már szépen benépesítik testvéreink száza és most buzgó híveink segítségével végezzük a világhíres új zsinagóga újjáépítési munkálatait, amelyek ugyan évekig el fognak tartani, de reméljük, hogy legalább padjait és oltár részét annyira rendbe hozhatjuk, hogy a Mindenható segítségével oda hívhatjuk híveinket istentiszteletre.

Hogy eszméinket és tanításainkat minél szélesebb körben népszerűsítsük és híveinket a saját köreikhez visszazoktassuk, rendszeresítettük a minden második vasárnap délután megrendezett kultúrelőadásokat. A rendezés körül ugyan nem sok munka várt reám, mert adminisztratív megrendezésében, műsorának összeállításában és szereplőinek megszervezésében az előjáróság legteljesebb támogatását élvezem. Ezeket az előadásokat is kicsiny körben kezdtük. Eleinte csak gyéren jöttek iskolánknak abba a termébe, melyet erre a célra megnyitottunk. Később az iskola tornatermét kellett igénybe vennünk, mostanában pedig azt kell sajnálnunk, hogy hitközségi székházunk tágas díszterme nem elég nagy a látogatók befogadására.

A kultúrelőadások mindegyikén felszólalok, hogy írásmagyarázat kapcsán közelebb hozzam híveimet a vallás eszméihez.

A kéthetenként tartott előadások közti vasárnapok sem maradnak kihasználatlanul. Akkor a cionista csoportok ülései vagy ifjúságunk előadásai zajlanak le.

Az intézmények újjáélesztésének során ádár 7-én megalakult a Chevra új vezetősége, most pedig folyik a nőegylet és leányegylet újjászervezése.

A fentemlített teendők kevés időt hagynak a szorosán vett lelkipásztorkodás ellátására, a családok, a szegények, a kórházakban és klinikákon fekvő betegek látogatására. Hozzájuk is eljutok időnként, de nem oly rendszerességgel, mint a deportáció előtti időben. Pedig tudatában vagyok annak, hogy ez a rabbi legfőbb hivatása. Remélem, a nyári hosszabb napok óráiból erre is inkább fog idő jutni. Egyelőre ők keresnek fel engem. Délelőttjeimet a hitközségi irodában töltöm és bizony sokszor sajnálkozva látom, milyen sokáig kell egymásra várniok, olyan sokan jönnek hozzám, hogy problémáikat feltárják, hogy tanácsot és segítséget kérjenek.

Még egy speciálisan szegedi jelenségről kell megemlékezni. Engem ugyanis a téglagyári koncentráció során az első órában elszakítottak híveimtől. Egyes túlbuzgó katolikus papok ezt az alkalmat használták fel a pástor nélkül maradt nyáj térítésére. Bementek a gettóba, sőt napokig ott tartották székhelyüket és menekülést helyeztek kilátásba annak, aki megkeresztelkedik. Nem csoda, ha a megrettent emberek százai követték szavukat. Az ilyen testvérek közül sokan a deportálásból való visszatérés után sem tudták megtalálni a lelki visszatérés útját. Levelet intéztem azért hozzájuk, amelynek meg is volt a kívánt eredménye. Túlnyomó többségük boldogan tért vissza ősi közösségünkhöz.

Fenti soraimban nem ismertethettem általánosságban a vidéki rabbi lelkipásztori munkálkodását. Erre nem is vállalkozhatom, mert nem ismerem a távolabb fekvő vidékek helyzetét. Csak a szegedi helyzetről szólok. De ennek kapcsán is kérem kellene az ORE vezetőit, hassanak oda, hogy minél több kartársunk menjen le a vidékre, mert szent hivatás vár ott rájuk.

Dr. Frenkel Jenő.

Az Aguna kérdéséhez

Már az 1914-es világháború nagy nehézségek elé állította a rabbikat, amikor dönteniük kellett olyan nők férjhezmenési engedélyeinek ügyében, akiknél az özvegyi állapot nem volt minden kétséget kizáróan igazolva. Legtöbb újabb férjhezmenésben érdekelt nő, amennyiben nem rendelkezett olyan szemtanukkal, akik férjük elhalálózását tanúsíthatták, birt legalább olyan katonahatósági irattal, amelynek alapján az özvegyiség megállapítható volt. Ez esetben a probléma lényege az volt, vajon elég körültekintően végezték-e a katonai hatóságok a hivatalos bejegyzéseiket, agnoszkálásokat stb. és hogy egyáltalán elfogadhatók-e a hatósági igazolások a sulchan aruchi szabályok értelmében. Ebben a tekintetben legtöbb rabbi döntése kedvező volt. (Lásd: Mismereh Salom III. (Czerniak) Bilgoraj 1930. 61. §; Cemach haszade (Deutsch) Paks 1917. 138; 164. §§; Dof'ké t'suvá (Fränkel) Szatmárnémeti 1942. 126. §.). Természetesen akadtak olyan szerencsétlen nők is, akik semmilyen formában nem tudták igazolni férjük elhunytát és így ezek örök Agunák maradtak, — de kicsiny létszámukra való tekintettel nem okoztak komoly problémát a rabbikar számára. Enyhítette a nehézséget az a tény is, hogy e szerencsétlenek közül többen már nem voltak egész fiatalok, vagy gyermekkel rendelkeztek, esetleg rokoni környezetben is élhettek.

Ezzel szemben a második világháború, illetőleg ennek jegyében véghezvitt zsidóirtás egészen más helyzetet eredményezett minden szempontból: igen nagy számban vannak olyanok, akik férjük sorsáról semmit nem tudnak; ezen nők zöme fiatal; gyermektől és rokonságtól megfosztva az élet keserveit egyedül kénytelenek viselni. A férfiak munkaszolgálatosokként Ukrajnába,

vagy más — általában halált jelentő — helyre kerültek, vagy deportálva lettek és hosszú idő eltelte után sem adtak életjelt magukról. Rendelkezünk ugyan adatokkal, amelyek megvilágítják előttünk, hogyan pusztultak és hogyan irtották tömegével védtelen hittestvéreinket, de ezek az adatok csak általános jellegűek, általában nem vonatkoznak meghatározható személyekre. Vannak „szerencsésebb“ nők is, akik férjük elhunytát igazolni is tudják, de igen nagy azon nők létszáma, akik özvegyi állapotukat semmivel sem tudják igazolni.

Kétségtelen, hogy a kérdés megoldásra — még pedig sürgős megoldásra — vár. Amennyiben elmulasztjuk a kérdés hivatalos formában történő sürgős megoldását, akkor maguk az érdekeltek oldják azt meg saját hatáskörükben, mert az élet minden problémát — jól, vagy rosszul, de — megold és ez a megoldási forma jelen esetben kétségtelenül a vallási és erkölcsi életre nézve igen káros lenne. A fiatal nők közül igen sokan vagy házasságon kívüli életmódra fognak berendezkedni, vagy pedig az egyházi házasságot fogják mellőzni. A vallási és erkölcsi élet megvédése érdekében szükség van tehát a kérdés sürgős és kedvező megoldására. De a valláspolitikai kérdéstől függetlenül is segítségére kell sietnünk annak a sok szerencsétlen özvegy nőnek, aki férjét, gyermekeit és szinte egész rokonságát elvesztette és bánatát feledni akarván újabb házasságra akar lépni, új életet szeretne kezdeni, családi tűzhelyet kíván ismét megalapozni.

A talmudizmus egyáltalán nem merev, gyakran meglepően liberális; néha túlteszti magát látszólag a törői szabályokon is, csakhogy az élet követelményeinek megfelelően oldhassa meg a felmerült kérdéseket (lásd pld. Proszbol-ügy, Gittin 36a; Báté áré chóma-ügy, Árachin 31b; D'risá vach'kirá-ügy, Szanhedrin 2b-3a; Ákiráth davar min hátórá-ügy, Jebámoth 90b.) Ennek az ellenkezőjét csak az állíthatja, aki a Talmudot és főleg annak szellemét egyáltalán nem, vagy csak felületesen ismeri. Kétségtelen tehát, hogy a felvetett problémánkat az élet követelményeinek megfelelően oldaná meg a Talmud ezen alkalommal is; tehát kedvezően. A Talmudnak azon elve, hogy a parancsolatok betartása az életet és nem a halált jelenti (l. Jóma 85b; Sábáth 132a), nem csak szószerint értendő, hanem tágabb értelemben is, azaz: alaptalanul és ok nélkül az életet megnehezítenünk nem okos cselekedet. A hiba tehát nem a Talmudban van, hanem abban, hogy a Talmud lényegileg lezárattott, hiányzanak a megfelelő fórumok és kezdeményező szellemek és így tételes talmudi törvénybe ütköző döntést nem produkálhatunk még akkor sem, ha arra a legnagyobb szükség mutatkoznék. A gáonok idejében még hoztak a talmudi törvénnyel ellentétes döntést is (L. pld. Toszáfoth Kethuboth 86a s. v. L'isá etc), Jákob Tám is módosította a férj öröklési jogait (L. Széfer hájjásár, Wien 1811. 579. fej.; Meir b. Baruch Resp. 934.), igaz, mindkét intézkedés pénzügyi természetű, de azt hiszem, a mai rabbinizmus ilyen természetű módosítást sem merne eszközölni. Tudnunk kell azonban, hogy nem minden kedvező megoldás jelent collisiot! Ha pedig adva van a lehetőség a kérdés kedvező megoldására, akkor Aguna-ügyben nemcsak jogunkban áll a kedvező megoldást választani, hanem ez egyenesen kötelességünk! Ismeretes Majmonides intése, hogy „aki Aguna-ügyben a tanuvallomás meghallgatásakor különös ellenőrzést gyakorol, az helytelenül cselekszik és nem nyeri el a bölcsek tetszését.“ Amit Rámbám a tanu kihallgatására vonatkozóan ír, az általános értelmű, hogy kötelességünk minden Aguna-ügyben lehetőleg kedvező döntést hozni (L. Sul. Ar. Even Haezer XVII. 21. §; Béth Sámuel ibid. 65; Cvi Ask'názi, Resp. 134.) Felmerült kér-

désünkkel kapcsolatban is kötelességünk tehát minden lehetőséget, amit a Talmud és a Sulchan Aruch szabályai megengednek, igénybe venni, ha általuk kedvező megoldást találhatunk.

Ezek előrebocsájtása után az a feladatunk, hogy megvizsgáljuk és megállapítsuk, van-e mód és lehetőség a kérdés kedvező megoldására: igenlő esetben pedig nem csak jogunkban áll, hanem egyenesen kötelességünk élni a kínálkozó lehetőségekkel.

Közismert a Talmud azon szigorú intézkedése, hogy ha egy férj a vízbe esik és az eseményt figyelő egyén a látóhelyről nem tekintheti át a víz partjának egész hosszát („Májim s'én láhem szof*), habár sok idő eltelt és a figyelő szemeláttára a vízbe esett egyént a víz nem hozta felszínre, e tényből pedig az illető halálára kellene következtetni, az érdekelt feleség mégsem tekinthető özvegynek. Megtörténhetik ugyanis, hogy a víz árja magával sodorta a beesett egyént, a messze távolban az illető megmenekült, a figyelő pedig mindezt nem láthatta. (L. Jebamoth 121a.)

E szigorú intézkedés nem egyedülálló; a Talmud sok olyan esetet említ, amelynél minden jelenség a férj elhalálzására enged következtetni, mégis ha fennáll a megmenekülés lehetősége, a legkisebb mértékben is — akár mennyire valószínűtlennek látszódjék is —, nem nyilvánítjuk özvegygé az érdekelt nőt (L. Jeb. 115a; 121a.). E szigorítás közismert, de ezzel a törvénnyel kapcsolatban van egy másik tétel, egy kevésbé ismert pont, ez pedig nagy fontossággal bír az egész kérdéssel kapcsolatban. A törvény így szól: ha az ügyben érdekelt nő a törvényekben való járatlanságából, vagy téves engedély alapján férjhez ment, akkor ezen — alapjánjában véve tiltott — házasságot nem bontjuk fel (L. S. A. ibid. 34. §; Jeb. 121b.). Ugyanez az elv érvényesül minden olyan esetben, amelynél a mérlegelés és logikus gondolkodás alapján a haláleset beálltára kell következtetnünk — habár semmilyen tanuvallomás nincs (L. Chelkát M'chokék ibid. 33; Béth S. ibid. 50.) Ezen elvi döntésekből nyilván az következik, hogy az „Ach'ré rábbim h'áttóth“ elv a házassággal eme területére, az Aguna-kérdéscomplexusra is érvényes és nem csak „Májim s'én láhem szof“-nál, hanem minden olyan esetben, ahol a körülmények folytán azonos esetek legtöbbszörében a haláleset bekövetkeznék, a bizonytalan állapotú nő a Tóra törvényei szerint özvegynek tekintendő (L. Béth S. ibid. 102.). A férjhezmenési engedély ilyen körülmények között nem adható meg és a Chachamot, aki az engedélyt tudatosan megadja, chéremmel sújtják, de a megkötött házasság mégis csak érvényes (L. Béth S. ibid. 102.). Világos tehát, hogy az említett körülményekre vonatkozó házassági tilalom csak rabbinikus, sőt még a rabbinikus tilalom is csak egy lex imperfecta (l'káthilo) (L. Akiba Eger, glosszák, Jebamoth 121b.), de a tilalom ellenére megkötött házasságot érvényesnek tekintjük és a feleket nem kényserítjük különválásra, ha a tiltott házasságot tudatlanságból, vagy téves engedély alapján kötötték meg. Ez a tény már önmagában hordja a megoldás magvát, mert most már csak egy kérdést kell megválaszolnunk: szándékukban állott-e a Talmud bölcseinek az említett szigorítást — valószínűtlenségre is tekintettel lenni — a mai körülményekre is alkalmazni, vagy nem? Ha nem sikerül határozottan bebizonyítanunk, hogy igenis, a tilalom fennáll a mai körülmények mellett is, kötelességünk az enyhítést alkalmazni már csak azon oknál fogva is, mert csak egy rabbinikus lex imperfectáról van szó. De úgy vélem, a felvetett kérdést határozottan tagadólag kell megválaszolnunk, azaz: az említett rabbinikus lex imperfecta az utóbbi évek eseményei által teremtett helyzetre nem vonatkozik, mert

a) a Talmudban felsorolt bizonytalan halálesetek csak nagyon szórva-nyosan fordultak elő; ha példának okáért a férj a vízbe esett — élve, vagy halva, de legtöbbször megtalálták. Ha mégis nagy ritkán előadódott egy olyan helyzet, hogy a férjnek nyoma veszett, megengedhette magának a rabbinizmus, hogy a szigorítás álláspontjára helyezkedjék és tekintettel legyen a valószínűtlen helyzetre is. Azzal, hogy nagyritkán meggátolták egy — esetleg fiatal — nő férjhezmenését, túlzott szigorítás alapján, nem okoztak különös nehézséget egyetemes szempontból. Kizártnak tartjuk azonban, hogy egy tórailag megengedett dolgot túlzott szigorítás alapján akkor is megengedetlenné nyilvánítsanak, amikor a tilalom egyszerre igen sok nőt érint, amikor a tilalom alkalmazása egyetemes szempontból komoly zavart és nehézséget okoz: sok nő nem mehetne férjhez, de sok férj nősülési lehetőségét is meggátolná. A Talmud mindenkor súlyt helyezett arra, hogy intézkedéseivel ne okozzon nehézséget a nagy tömeg számára. (L. Bábá Báthra 60b; Ávódá Zará 36a.);

b) a tilalom alkalmazása kegyetlenség lenne, mert igen sok fiatal nő férjhezmenését gátolná meg; a talmudizmusnak pedig nem volt mellékes szempont a kegyetlenség kiküszöbölése (L. Szánhedrin 45a; jus talionis megszüntetése, I. Mahler-Emlékkönyv, Budapest, 1937. 415—426.);

c) tekintve, hogy főleg fiatal nőket érintene a tilalom alkalmazása, az érdekeltök igen sokszor nem vennék figyelembe a tilalmat. Ezt a tényállapotot olyan kényszerhelyzetnek (s'áth hád'chák) kell tekintenünk, hogy a nehézség elkerülése végett már eleve is (l'káthiló) meg kell engednünk mindazt, ami egyébként csak a cselekedet megtörténte után (b'diávád) szankcionálható (L. S'vuth Já'ákov III. Resp. 110; Feldmann Mózes: Hacá'á. Budapest, 1916. 14—15.);

d) a felszabadulás után kutató-bizottságok indultak különböző gyűjtőhelyekre, hogy felkutassák és összeírják a még életben maradtakat és számukra segítséget nyújtsanak. Csak nagyon kevés egyén van olyan helyzetben, hogy nem adhat életjelt magáról, jelenlegi tartózkodási helyéről (előreláthatólag e tekintetben ezen kevés egyén helyzetén is kedvező változásra van kilátás belátható időn belül), ha akar. Már pedig a családtagok egymástól való erőszakos elszakítása és a szörnyű tömegirtás után elképzelhető-e, hogy valaki ne éljen az adott lehetőséggel és ne értesítse a család valamelyik tagját, legalább központilag irányított tudakozó hivatal útján?! Már maga a fejlett posta-közlekedés létezése is olyan tényező, amely alkalmas arra, hogy Aguna-ügyben különbséget tegyünk a talmudi kor és a mai idők között (Cháthám Szófér Ev. Ha. I. Resp. 65.). Ha a mai körülmények között nem ad életjelt a férj magáról, annak nem cinizmus, hanyagság, vagy az önállóság elnyerésére való törekvés az oka, hanem egyszerűen az a tény, hogy a férj már nincs az élők sorában. Az a kevés kivétel, amely rövid időn belül egészen a minimumra csökken, nem szolgálhat alapul arra, hogy az egész zsidó közösséget súlyos helyzetbe hozzuk házassági téren. És végül, de nem utolsó sorban,

e) elképzelhetlenné tartjuk, hogy a Talmud túlzott szigorítás és saját maga által is csak lex imperfectának nyilvánított tilalom alkalmazása által komoly mértékben meggátolja a gyermekszaporulatot, az utánpótlást akkor, amikor volt népes hitközségek legtöbbszörében — ahová csak rátette a germánizmus pusztító kezét — a szó legszorosabb értelmében nem látni zsidó gyermeket!

A Talmud — amint említettük — minden, az élet számára zavarólag

ható vallásjogi nehézséget megoldott, néha látszólag Tóra-ellenesen is. Éppen a házasságjog területén találkozunk egy érdekes esettel, amely talán alkalmazható is a felvetett problémánk megoldásával kapcsolatban: egy otthonát elhagyó férj átad feleségének egy válólevelet a feltétellel, hogy ha nem érkezik vissza harminc napon belül, legyen a Gét érvényes; a férj jelezte ugyan megérkezési és a Gét érvénytelenítési szándékát, de közbejött akadály miatt nem érkeztet meg otthonába (ónész), a Gét mégis érvénybe lép, a nő szabaddá (p'nujót) lett. Ugyanaz a törvény, más ritkábban előforduló ónészes esetén is. (L. Kethuboth 2b). A tórai törvények értelmében a házasság nem tekintendő felbontottnak, mivel a férj nem önszántából maradt távol az általa megállapított harminc napon túl, hanem egy akaratán kívül álló, előre nem látott akadály (ónész) gátolta meg szándéka megvalósításában; a rabbik mégis úgy döntöttek, hogy mivel a férj nem érkezett meg az általa kijelölt időpontig, függetlenül attól, hogy önszántából, vagy akadály miatt történt-e, a Gét hatályossá lesz. Ez esetben azt tették tehát a rabbik, hogy egy tórailag férjhez állapotban levő asszonynak megengedték tudatosan, hogy máshoz mehessen feleségül. Egy érvénytelen válólevelet a rabbik nem nyilváníthatnak érvényessé, ebben az esetben sem azt mondták, hogy tórailag érvénytelen Gét tekintessék érvényesnek, hanem kimondták, hogy minden ilyen eset megisméltődésekor visszamenőleg érvénytelenné válik a házasság és a nőt nem tekinthetik férjes asszonynak (Afk'inhu r'abbánán l'kiddusin miné). Ehhez pedig joguk van, mert a házasságra lépők a rabbik jóváhagyásától teszik függővé házasságuk érvényességét (L. ibid. 3a; Jebamoth 90b). Az intézkedés célja kettős: 1. A túlzottan jámborlelkű nők (c'nuóth) nyugodt lelkiismerettel merjenek férjhezmenni, ha a férj fenti feltétel mellett válólevelet adott nekik és a kitűzött időpontig nem érkeztek vissza, ne zavartassák magukat újabb férjhezmenésükben azzal, hogy férjük talán akadály következtében nem érkezett meg a kitűzött határidőn belül. 2. A valláserkölcssel nem sokat törődő nők miatt (p'rúcióth), akik még akkor is férjhezmennének fenti feltétel mellett átvett Gét alapján, ha biztosan tudják, hogy férjük nem önszántából maradt távol és így még férjhezmenésüknek lennének tekintendők. (Kethuboth 3a.). Ebből a példából láthatjuk, hogy a Talmud bölcsői egyszerűen semmisnek nyilvánítottak kellő formák mellett megkötött házasságot abban az esetben, ha utólag olyan körülmény jött létre, amely alkalmas arra, hogy vagy alaptalanul meggátolna asszonyokat tulajdonképpen jogos férjhezmenési lehetőségükben, vagy tiltott házasságkötésre adna alkalmat. Azt hiszem, a példa analóg: a szörnyű világégés következtében az eddig nem jelentkező férjeknek legalábbis túlnyomó többsége már nincs életben. Elképzelhető, hogy vannak eddig még nem jelentkező életbenmaradtak is, de ezek száma elenyészően csekély. Vajon helyes-e meggátolni a sok vallásos és erkölcsös nőt férjhezmenési szándékukban a valószínűtlenségre való tekintettel? És vajon helyes cselekedet lenne-e a tilalmat alkalmazni és ezáltal a kevésbé valláserkölcös nőket szinte egyenesen rávinni tiltott házasságre? Azt hiszem, a válasz csak tagadó lehet! De bizonyára minden olvasóban felmerül a kérdés: hiszen az „Afk'inhu rabbanan l'kiddusin miné“ elv alkalmazását bizonyára csak valamilyen nagyobb természetű zsinat határozhatja el? Erre a kérdésre csak azt válaszolhatjuk, hogy házasságjogi kérdésben akár egy magánnézet általános elfogadása is, amennyiben a körülmények megkövetelik az „Afk'inhu“ elv igénybevételét, gyakorlatilag már magával vonzza az „Afk'inhu“ elv alkalmazását, minden külön zsinati határozat nélkül is. Hogy ez így van, arra két bizonyítékot is említhetünk: 1. Az említett Gét eset,

hogy a Tóra szerint figyelembe veendő ónésszal nem törődünk, ami egyben a megkötött házasság utólagos érvénytelenítésével jár, csak Róvó magánnézete, sőt még ez is teljesen vitatott dolog a Talmudban (ibid. 2b-3a.), de mindenképpen semmilyen zsinat nem döntött a kérdésben, hanem a halácha idővel ezt a nézetet fogadta el. Sőt, annyira nem zsinatszerű a határozat, hogy még a decizorok sem fogadták el egységesen, hogy ónész esetben a házasságot utólag érvénytelenítjük (L. Mordecháj Gittin 360.). 2. Ismeretes, hogy a férj elhalálózását nem kell két tanunak igazolni. Ez valószínűleg rabbinikus intézkedés, bizonyára fokozatosan terjedt el ez az enyhítés döntésként. Jebamoth traktátus utolsó misnájából világosan látható, hogy Erec Jiszráélban általában ragaszkodtak két tanu igazolásához, csak Rabbi Ákiba által hozott üzenet alapján módosították Erec Jiszráél bölcsei a nézetüket, de minden zsinati határozat nélkül. Általában logikusnak látszott, hogy megelégedjünk egy tanu vallomásával (L. Pithché T'suva Ev. Ha. XVIII. 13; Epstein, Aruch Hasulchan, Even Ha. XVIII., 21—26.)

Idővel az enyhítést kiterjesztették olyan értelemben, hogy megelégedtek közvetett tanuvallomással is (Éd mípi éd). De ezen engedély megadásakor egyben arra is gondoltak, hogy ha netán mégis életben lenne az a férj, akinek halálát egy közvetett tanu igazolta, akkor a tanu állításának konkrét megcáfolásáig a tanu vallomásának alapján férjhezment nő előzetes házassága érvénytelenné válik. Ezen házasság-érvénytelenítés, amelynek nyilvánvalóan az a célja, hogy a férjhezment nő ne bűnös viszonyban éljen utóbbi férjével, és eszköz a férjhezmenési lehetőséghez, egyáltalán nem mondatott ki zsinati határozat által, még a Talmud sem említi, de hogy a házasság-érvénytelenítési elv alkalmazást nyer ez esetben is, azt igazolja Rási (L. Rási, Sabbath 145b. L. még R'sbó, Resp. 1152.) Ezen utóbbi példa is alapul szolgálhat a problémánk megoldásánál.

Kétségtelen, hogy a házasság-érvénytelenítési lehetőséggel nem gyakran éltek a bölcsek, de ha szükségesnek látszott, bizony nem riadtak vissza annak alkalmazásától. És nemcsak a Talmud bölcsei alkalmazták az „Afk'inhu“ elvet, hanem jóval később is. Így például a barcelónai hitközség elhatározta, hogy ha valaki eljegyez egy nőt tíz férfi jelenléte nélkül, a kiddusin legyen érvénytelen. Salamon ben Ábrahám ben Adreth (Rösbó) ezt az intézkedést jogilag lehetségesnek tartja, mert minden község elhatározhatja kellő formák mellett, bizonyos körülmények között létrejött házasságok érvénytelenítését (L. R'sbó Resp. 1206 ed Hanau 1510.). Ez a tény már nagyjából igazolja azt a felfogást, hogy az „Afk'inhu“ elvet nemcsak a Talmud által alkalmazott esetekben ismerhetjük el. A Talmudban felsorolt házasság-érvénytelenítések, melyek az „Afk'inhu“ elv alapján történtek, szinte kivétel nélkül egy-egy Chacham egyéni döntése alapján történtek (L. Kethubóth 3a; Jebámóth 110a; Gittin 33a; Baba Bathra 48b) és amint a R'sbóban említett esetből látjuk, az elv alkalmazása egyáltalán nincs időhöz kötve, de elérhetetlen formaságokhoz sem.

Természetesen, óvatosan kell kezelnünk a lényegileg legális házasságok érvénytelenítéseit különösen akkor, ha a férj nem követ el semmi hibát az ügyvel kapcsolatban és tekintettel kell lennünk a R'sbó által rögzített szempontokra is (L. ibid. Resp. 1162. L. még Chathám Szófér Ev. Ha. I. Resp. 108—109.), de hiszen mi sem akarjuk házasság-érvénytelenítésekkel a kérdést megoldani, csak azt állítjuk, hogy a Talmud a mai problémát mindenképpen megoldaná és ha nem találna más kiutat, úgy legfeljebb az „Afk'inhu“ elv alkalmazásával oldaná meg a kérdést és kijelentené, hogy a mai körül-

menyekre tekintettel megengedhető azon férjzett nők újabb házassággkötése, akiknek férje az említett helyzet következtében halottnak tekinthető és ha netalán elvélve mégis akadna néhány életbenmaradt férj, úgy azok házassága érvénytelen feleségeik újabb férjhezmenésekor mindaddig, amíg az újabb férjhezmenés alapja nem bizonyosodik tévesnek. Igaz ugyan, hogy a férj nem tehet róla, hogy nem adhat életjelt magáról, de a házasságot mégis lehet érvényteleníteni! Elvégre az ónész esetben, valamint második példa esetében sem okvetlenül hibás a férj, de házasságát mégis érvénytelenítették. És dacára annak, hogy a Májim s'én láhem szof esetében nem éltek a rabbik a házasság érvénytelenítési elv alkalmazásával (L. R'sbó ibid.), a mai probléma megoldásánál a nagy tömeget érintő kérdésre és más, már felsorolt szempontokra tekintettel, más megoldás híján ehhez az eszközhöz folyamodtak volna.

Az elmondottak alapján a mai rabbikarnak is kötelessége a kérdés kedvező megoldása, ha nincs más eszköz, úgy az „Afk'inhu“ elv alkalmazását kellene kimondani egy Aszéfát Rabbanim által. De szerencsére nincs szükségünk erre a kényszer megoldásra, hanem az a)–e) pontokban feltüntetett érvek alapján arra az eredményre jutottunk, hogy az „Afk'inhu“ elv alkalmazása nélkül is megengedhető az Aguna újabb férjhezmenése a mai körülményekre tekintettel abban az esetben, ha a férj munkaszolgálat, vagy deportálás által olyan helyzetbe jutott, hogy azonos körülmények között legtöbb személy elpusztul, vagy más objektív mérlegelés alapján a férj elhalálzására kell következtetnünk.

Mindaddig, amíg egy megfelelő rabbitanács ezt a döntést nem mondja ki határozatilag, természetesen elgondolásunk csak elméleti jelentőséggel bír. A határozat kimondásával, tekintve, hogy már ilyen sokáig késtünk, talán célszerű lenne még egy kis ideig várni, mert kilátás van arra, hogy belátó időn belül minden helyről életjelt adhatnak magukról az esetleg életbenmaradt egyének. Sokáig azonban nem szabad várunk, mert végleg elkésünk és már szinte céltalan lesz a határozat hozatala.

Hogy mégis valamilyen gyakorlati (háláchá l'má'sze) hasznunk is legyen az elmondottakból, legyen szabad egy másik, ugyancsak e témakörbe vágó kérdést megoldanunk: Sok nő, akiknek megadatik az engedély újabb férjhezmenésre, nem élhet az engedéllyel abban az esetben, ha nincsenek gyermekei — ez pedig gyakori a tömeges gyermekirtás következtében — és nem tudja, mi lett a Jávám sorsa — föltéve, hogy volt Jávám. A helyzet természeténél fogva a feleség inkább figyelemmel kíséri és kísérheti férje sorsát, mint a Jávámét. Így gyakran megtörténik, hogy a feleség tanukkal igazolhatja férje elhalálzását és megkapja az újabb férjhezmenési engedélyt is, de a sógora sorsát már nem mindig képes figyelemmel kísérni, még kevésbé tanukkal igazolni és így az engedély nem bírhat számára gyakorlati jelentőséggel. Nézetem szerint mindazt, amit az Agunára vonatkozóan kimondottunk elméleti értelemben (Háláchá v'ló l'má'sze), a Jávám holtányilvánítására vonatkozóan gyakorlati értelemben is (Háláchá l'má'sze) kimondhatjuk.

Igaz ugyan, hogy minden szigorítás, amit az Agunára vonatkozóan alkalmazunk, a Jávám holtányilvánítására vonatkozóan is fennáll (L. Resp. Majmuni 20.) és ennek alapján, ha tekintettel vagyunk a valószínűtlenségre is az Aguna esetben, akkor a Jávám holtányilvánítása körül is figyelemmel kell lennünk a valószínűtlenségre is, mégis ez esetben különbséget kell tennünk a két ügy között. Ugyanis, vallásjogilag tényleg nem lehet különbséget tenni a kettő között, ami tilos az Aguna esetben, tilos a Chálícá esetben is. Mi

azonban arra az eredményre jutottunk, hogy valójában még az Aguna esetben is megengedhető a mai körülmények mellett a többségi elv alkalmazása, legfeljebb az elvi döntést még nem mondták ki. Enyhíti a helyzetet az is, hogy kedvező döntésünk nem képezhet komoly súrlódási felületet, mert mázmér probléma nem merülhet fel, minthogy a halácha szerint: Én mázmér mi'jvámá (L. Jeb. 92a; S. A. Ev. Ha. CLIX.2.). A distinctio, amit az Aguna és a Chalice között teremtettünk, különösen indokolt, ha tekintettel vagyunk Juda Aszód nézetére, hogy tudniillik csak éseth is problémával kapcsolatban kell tekintetelt lennünk a valószínűtlenségre is, de aminek a büntetése csak káréth, ott a Rov elve alkalmazható, Chalice-ügyben pedig csak isszur lávról lehet szó, így még indokoltabb az enyhítés. (L. Juda Aszód Ev. Ha. Resp. 24; Jebamóth 119a.). Bár a háláchá nem ezt a nézetet követi, mégis a körülményekre tekintettel, megtehetjük a kettő közötti különbséget és amit Aguna ügyben elvileg megengedhetőnek vélünk, azt Chalice-ügyben gyakorlatilag is megvalósíthatjuk. Ne hagyjuk figyelmen kívül a Édujóthi misnát sem, amelynek értelmében azért jegyezték fel mindenkor a magánnézetet is, hogy szükség esetén lehessen azokat is figyelembe venni (L. Édujóth I 5; Feldmann ibid. 13; Turé Záháv Ev. Há. XVII. 15).

Míndezen alapján javasoltam az ORE vezetésem alatt álló vallásügyi Szakosztályának, hogy minden olyan esetben, amikor a Jávám nem érhető el és a körülmények következtében a többségi elv alkalmazása folytán, vagy a fentemlített más indiciumok alapján a Jávám elhalálózása valószínűsíthető van és a Tóra szerint az ügyben érdekelt nő férjhezmenése engedélyezhető lenne, mi se emeljünk ellene akadályt, a felsorolt megokolások és enyhítő körülményekre tekintettel. Természetesen, az eljáró Cháchám belátására van bízva annak eldöntése, hogy mikor van megadva az engedély megadásának a lehetősége. A bizottság ezt a javaslatomat beható vita után egyhangúlag magáévá tette. Mivel a Chalicában érdekelt nő vallomása — a Jávám elhalálózására vonatkozóan — nem fogadható el minden körülmények között (pld. ha nincs Miggó! L. Sul. Ar. Ev. Há. CLVIII. 1.), célszerű az érdekelt nő vallomását valamilyen formában ellenőrizni.

Az ORE Vallásügyi Szakosztályához beadott javaslatom előterjesztése után megjelent Klein Salamon szilágycsehi rabbi z. c. l. által szerkesztett és fia, Klein Károly rabbi által kiadott „Atereth S'lómó” című értékes munkája, amelyben az olvasó néhány gondolattársulást fedezhet fel az itt elmondottakkal. Ez csak megerősít abban a tudatomban, hogy elgondolásom az Aguna ügyben nem hibás. A Kartársak figyelmébe ajánlom még a budapesti aut. orth. izr. hitközség rabbisága által az Aguna ügyben kiadott szakvélemény áttanulmányozását.

Javasolom továbbá, hogy a csak polgári házasság alapján történt együttélés esetén ne legyünk tekintettel a valószínűtlenségre. A Pesti Izr. Hitk. Rabbisága ugyanis ilyen esetet nem tekint vallásjogilag is érvényes házasságnak, de ez nem általánosan elfogadott nézet (Róth, Blau Lajos T. T. Évkönyv V. Budapest, 1937. 82—89.) Amikor azonban a Rov ügyis a „férj” elhalálózása mellett szól, indokolt a nevezett Rabbiság döntésének alkalmazása.

Tudatában vagyok annak, hogy szarvasokoskodással és rabulisztikával vitába lehet szállni az elmondottakkal, de egy ilyen nagy horderejű kérdésben, amely olyan nagyon sok fiatal nő számára egyenesen életkérdés, nem engedhetjük meg magunknak azt, hogy ne az egyszerű és józan ész kritikája érvényesüljön.

Dr. Róth Ernő.

Verduntól Szilágycsehig

— Az Aguna-kérdés irodalmához. —

Az első világháború folyamán, 1916-ban, hónapokig folyt a franciaországi Verdun váráért a harc. A vár dacolt az ostrommal, ám a második világháború befejezése után, még mindig beszélhetünk a Verdun körüli harcról, de — eszmei síkon, haláchikus szempontból. Verdun a XII. és XIII. században a franciaországi Toszafot-iskola légköréhez tartozott. Onnan származott R. Eliezer Miverdun, a kiről a XIII. század végén vértanuhaltat szenvedett R. Mordecháj ben Hillél a következőket közli: „Egy férfi belefulladt a tengerbe, négy évig nem jelentkezett, hír sem érkezett róla. R. Eliezer az asszony férjhezmenetelét megengedte annak a vélelemnek (umdana) alapján, hogy ha élne, egész biztosan hírt adna magáról. Igaz ugyan, — folytatta R. Eliezer — hogy bölcsaink (Jebamot 121. lapján) tanítják: „ha parttalan vízbe esett a férj, feleségének tilos férjhezmenni” — de ez nem jelenti azt, hogy örökre el van tiltva a házasságtól, hanem csak addig, míg a vízbeesés valósága mellett nem áll ezzel szemben más mozzanat vagy praesumptio.” (Mordecháj, Jebamot, Perek Batra 92. §.)

A verduni R. Eliezer eme döntése merésznek tűnt fel kortársainak: R. Eliezer ben Joél Hálévinek (a „Rávjo“-nak), R. Baruchnak, akiknek elitelővéleményét ugyancsak közli a „Mordecháj“. Később a XVI. század közepén R. József Káro a Beth Józsefben elutasítja és a Sulchan Aruch kommentátorai megállapítják, hogy csak a döntésben nagyon bizakodó (hágász libó behorááh) fogadhatja el, de felelni fog majd érte. (Beth Semuel 17. §.)

És most, annyi évszázad után, a Talmud egy ismert fordulatával (mi jegále áfár méenechá, Szota 27b.) mondhatjuk: „Ki távolítaná el a port szemeidről, R. Eliezer és láthatnád, hogy egy késői tanítványod harcba kezd döntéssé helyességeért és bizonyítja, hogy nyomodban haladva sok százezer asszonynak meg lehet adni a lehetőséget a rabbinikus törvények szellemében a férjhezmenetelre?”

Aki ezt a feladatot vállalta, aki a verduni döntést ostromló páncélos bajnokok ellen (báálé törészim, Berachot 27.) vezeti az „Örökkévaló harcát“, nem nagyratörő, hírvágyó férfiú, hanem igen szerény, tudós, kabbalisztikus és chaszidikus velleitásokkal teltett vallásosságu rabbi, R. *Selomó Zálmár Klein* volt, aki 64 esztendeig működött rabbiként a szilágycsehi hitközségben, 1943-ban 82 éves korában bekövetkezett elhunytáig, miután egész életét a Tóra-tanulmányozásának szentelte. Tizenhat évvel ezelőtt írta meg értekezését, amelyben az első világháború után előállott helyzet tükrében tanulmányozta az Aguna-kérdést és fejtegetésében állandóan visszatérő moivum, hogy a mai rendkívüli helyzetben lehet és kell is a verduni mester „umdana“ érvéből kiindulni.

Ezt a posthumus fejtegetést most kiadta szerzőnek a fia, Klein Károly, volt miskolci tanítóképző-intézeti vallástanár és a Mizráchi cionista szervezet főtitkára „*Ateret Selomó*“ címen. (Miskolc, 1946. 85. l.)

Szerzőnk azt bizonyítja, hogy a mai időben, amikor milliók pusztultak el, a többségi elv (*rov*) után kell indulniuk a Tóra szerint és így a férj el-tünése, illetőleg nem jelentkezése esetén az új házasságot csupán a rabbinikus tilalom (iszúr derabbanan) akadályozza. A verduni esetben csak egy emberről van szó, most azonban a vissza nem jöttek százezreiről. Viszont *különleges esetekben* (b'saat hadechak) R. Sabbáttáj Kohen (Sách) szerint a

decizorok többségével szemben szabad egyedülálló tekintélyekre is hivatkozni; sőt a Rasbo szerint még tórai tilalmaknál is fönnáll ez az eset. (Jore Dea 282. §.) Az „umdana“ és a „rov“ együttesen megszüntetik a férj nélkül itt álló nővel kapcsolatos férjes-asszonyi praesumptiot (chezkász ésész is.) R. Eliezert csak azért támadták kortársai, hangsúlyozza szerzőnk, mert ott a „chezkász ésész is“ nem volt semmiféle más ténnyel legyengítve. A mai időkben ellenben még a Béth Jozsef is csatlakozott volna ehhez a véleményhez, mondja R. Selomo.

Hogy pedig az adott új viszonyokkal számolni kell, ha erről nem is szólnak a Talmud bölcsei, tanúsítja R. Móse Szófér példája, aki az ő idejében kiadott hivatalos iratokat bizonyítékoknak elfogadta (Chászám Szófér, Even Haezer I. 43.), holott erről nincs szó a Talmudban. Kortársai, R. Mordecháj Binét, nem fogadja el érvényesnek a hivatalos jelentéseket, de nem azért, mert a Talmuddal szemben ez újszerűség volna.

Hogy a szerző milyen tiszteletreméltó bátorsággal érvel, bizonyítja az a részlet (57. l.), amelyben úgy magyarázza azt a talmudi tételt: „a vízbe esett felesége nem köthet új házasságot“, hogy ez másképpen nem képzelhető el, mint, hogy az illető kimenekül a vízből, de az akkori szokás szerint eladták rabszolgának és mint ilyen nem adhatott magáról semmiféle hirt; mindez most már nem alkalmazható.

R. Selómó Kleinnak nem lehetett nagy könyvtára, mert nem közli a későbbi decizorok véleményét.* A Chászám Szófér és a Noda Bihuda utáni korból nem idézi csak R. Móse Schjck huszti rabbi nézetét arról, hogy kellő „umdana“ esetében a házasságot praesumptiója megdől. (Máhárám Schick, Even Haezer 70.) Az egész irodalomból csak egy tekintélyt tud felsorakoztatni a verduni mester mellett. Azt írja: A *Kunterot Agunot* a 226. §-ban közli a metzi R. Eliezer véleményét, aki a hajó elsüllyedése következtében eltűnt R. Simon Modena (helyesen: Verona) feleségének megengedte az új házasságot. (53 l.) Itt szó van R. Élijáhu Alfandari, konstantinápolyi tudós művének (Michtáv Méélijáhu) ily című II. részéről, amely megjelent Konstantinápolyban 1723-ban.

Ebből az alkalomból kegyelettel kell megemlékeznünk R. Móse Feldmann, pesti rabbi haláchikus fejtegetéséről (*Hacaa*), valamint Dr. Bernstein Béla nyiregyházai főrabbról, akinek az első világháborúban a verduni ostrom idejében, 1916-ban, megjelent egy értekezése az Aguna-kérdésről a Schwarz-Festschriftben. A dolgozatban visszatükröződik a Megdicsőült egyénisége: *tradióhúség és világos okfejtésen alapuló megfontoltság*. Bernstein közli a „Ros“-nak responzumából azt a részletet, amelyek szerint a metzi R. Eliezer a veronai R. Eliezer döntését figyelmébe ajánlja a németországi rabbioknak. Az utóbbi ugyanis R. Selómó feleségének megengedte, hogy térjhezmenjen, miután „hét“ év után nem adott életjelt magáról. Bernstein nem idézi a verduni R. Eliezer döntését a „négy“ évi távollétről. Utána kellene nézni tehát a szak-kézikönyvekben (Gallia Judaica. — Zunz: Zur Geschichte) nem azonos-e a verduni R. Eliezer döntése a metzi R. Eliezer közlésével és esetleg nem azonos-e a verduni döntés a veronaival, amennyiben a héber írásban a két város könnyen összecserélhető.

Mindez azonban nem érinti R. Selómó Klein fejtegetésének irányvonalát, akár három R. Eliezerről van szó, akár csak kettőről. Öntudat és szerénység

* (A korábbi decizorok Aguna-döntéseinek bibliográfiáját összeállította M. Higger: *העוננה בשורת האוננים והראשונים* Hoieb. II. 1935. 94-107. - Scheiber.)

nyilatkozik meg a következő kijelentésében: „Nemzedékünknek vezetői volnának tulajdonképpen kötelezve arra, hogy az elhagyott asszonyok ügyét orvosolják; de mivel a nagyok hallgatnak és nem tesznek semmit, a Gondviseléstől működési területet kaptam arra, hogy háromféle könnyítést tudok tenni ebben az esetben.“

Az irat publikálásának célja tulajdonképpen az, hogy az illetékes rabbik csatlakozzanak ehhez a döntéshez (amely csatlakozás különféle okokból nem fog bekövetkezni). Szerzőnk teljesen a régi rabbinikus világban él, állandóan hangsúlyozza a nagyok véleményével szemben „por vagyok lábaik alatt“, de fenttartja véleményét velük szemben.

Fejtegetése nyomán elgondolkozunk azon, hogy egy egészséges zsidóság centrumában talán a rituális döntés terén bekövetkezhetik majd egy Hillél Házákén „proszbul“-intézményének, egy R. Gersom tekánának szellemében a halacha továbbfejlesztése felelősségérzettel és határozottsággal. De addigra minden eset külön lelkiismeretes tanulmányozást igényel.

Dr. Richtmann Mózes.

A kitéréssel és visszatéréssel kapcsolatos problémák

A felszabadulás után, amikor Istennek segítségével megkezdhattuk újra rabbisági működésünket, igen nagy kérdőjelet jelentett, mind a zsidó közösség, mind a hatóságok számára a megpróbáltatás éveiben, különösen a legutolsóban történt kitérések ügye.

Aránylag csak igen kis százalékban tettek eleget az 1868. LIII. t. c. előírásainak, a keresztény felekezetek minden skrupulus nélkül, sokszor tömegesen végezték a megkereszteleseket. Hittestvéreink elég nagy tömege vett ezekben részt, de legnagyobb részük csak formalitásnak vélte és minthogy törvényellenes volt, a felszabadulás után nem is sokat törődött vele.

A későbbi idők folyamán házasságkötések, Joint-segélyek, gyermekek hitoktatása kapcsán kerültek felszínre a problémák.

A pesti rabbiság az illegális kitérésekkel kapcsolatosan a következő joggyakorlatot folytatja:

Mindazokat, akik az 1868. LIII. t. c. előírásainak nem tettek eleget és a felszabadulás után minden hivatalos írásukon (rendőrségi bejelentés, adóösszeírási ívek, stb.) magukat zsidónak vallották, tehát azonnal kinyilvánították a megkeresztelés kényszervoltát, államjogi értelemben *mi ezeket zsidónak tekintettük*. Ezek közül azok számára, akik megkereszteltettek, előírtuk a vallási visszafogadás feltételeit (Tövila és Kabala), akik nem lettek megkeresztelve, azokat folyamatosan zsidóknak tekintettük.

Amik a felszabadulás után irataikban magukat nem zsidóknak vallották és később kérték visszafogadásukat, azoknál ragaszkodtunk az 1868. LIII. t. c. előírásaihoz.

Sok problémát jelentett az iskolaköeles növendékeknél a kitérték ügye, többször jelentek meg *kontradiktórikus* rendelkezések, az állami iskolákban — a régi előírásokhoz híven — az anyakönyvi kivonat volt a mérvadó, a fővárosi iskolákban polgármesteri rendeletre (tulajdonképpen nem is tartozik ez a polgármesteri hatáskörbe) az igazgatók elfogadták az egyházi hatóság írását, tekintet nélkül az anyakönyvi kivonatokra.

Többbizben a főigazgatóság, vagy a Kultuszminisztérium zsidó tanulóknak engedélyt adott arra, hogy nemzsidó hittanra járhassanak.

Illetékes vezetőink többszöri közbenjárására végre sikerült elintézni, hogy a születési anyakönyvi kivonatot kell elismerni mérvadónak a vallás tekintetében.

Az árvaszék — hatáskörén túlmenve — 7—18 év közti tanulóknak is engedélyt adott a vallásváltoztatásra abban a törvény szellemében meg nem engedett esetben is, amikor a szülők a házasság megkötésekor zsidók voltak.

A felszabadulás után a szülők visszatérésevel, a gyermekek ily esetekben nem válhattak automatikusan zsidókká és többszöri fellépésre talán a közeljövőben sor fog kerülni ezirányban is jogorvoslásra.

Az ideiglenes nemzeti kormány 7.00/1945. M. E. sz. alatt rendeletet adott ki a házasságkötés körében felmerült egyes szabálytalanságok orvoslása tárgyában: „Az 1941. évi október hó 10. napjától, az 1945. évi július hó 31. napjáig terjedő idő alatt történt azt a felekezeti összeadást, amelynél a felek valamelyikének lelkésze járt el, mielőtt a felek igazolták volna, hogy a házasságot a polgári tisztviselő előtt megkötötték, a házasságkötésnél való közreműködésre a törvény szerint jogosított polgári tisztviselő (1894. XXXI. t. c. 29. §.) előtt kötött házasságnak kell tekinteni.“

Fenti rendelet alapján a pesti rabbiság igazolt és utólagosan bejegyzett több házasságot. Ennek a rendeletnek különösen gyermekek törvényesítésénél, továbbá örökösödési ügyekben van különös jelentősége.

Felhívjuk a Kartársak figyelmét arra, hogy nagyon óvatosan járjanak el az ilyen házasságok igazolásánál, mert nem elegendő a Kötuba megléte, a rabbi, aki fenti esetben a házasságot igazolja, felelős annak megtörténtéért, tehát ki kell kutatni alaposan az esetleges házassági akadályokat.

Felhívjuk továbbá a Kartársak figyelmét arra is, hogy az ilyen, csak egyháziilag megkötött, de utólag polgári hatóság előtt is anyakönyveztetett házasság felbontásánál nem elegendő a get, illetve egyházi felbontása a házasságnak, figyelmeztetni kell a feleket arra, hogy a polgári törvények értelmében is fel kell bontani az ilyen házasságokat.

Felhívjuk továbbá a kartársak figyelmét arra is, hogy ezen rendelkezés az 1945. évi július hó 31. után kötött házasságokra nem terjed.

Az Országos Rabbi Egyesület vezetőségének, illetve felekezeti hatóságainknak sürgősen kell eljárni azirányban, hogy fenti rendelkezés határideje meghosszabbíttassék és az azóta kötött házasságok államjogi érvénnyel is bírhatnak, mert már most több „törvénytelen“ gyermekről tudunk és vagyonjogi szempontból is előre nem látható bonyodalmak következhetnek.

Dr. Salgó László.

Kegyeleti kérdések

Az elmúlt évek tragédiái nemcsak fizikai életünk épületét ingatták meg, hanem lelki dolgokban is fájdalmas zűrzavart okoztak, kínzó kérdéseket vetettek fel.

E kérdések közé tartozik a formális kegyelet teljesítésének módja is. A felelet, amelyet a rabbi a felvetődő kérdésekre adhat, nem elegendhetik meg a tradicionális előírások pusztá közlésével. Az önmagát megismétlő történelem nem teremtett ugyan lényegükben és merőben új helyzeteket, de a rabbinak nem szabad elfelejtenie, hogy munkája itt mennyire lelkesí munka, hiszen látó szemmel a régiek legkülsőségesebb és semmi áron meg nem alkuvó

előírásaiban is észre kell vennie, hogy sohasem feledték: nemcsak a holtak lelkével, hanem a legkényesebbel, a legnagyobb kiméletet igénylővel, az élő emberi lélekkel van dolguk.

Testvéreink legtöbbször még abban a megnyugvásban sincs része, hogy határozott híre volna hozzátartozója elhunytáról, nem hogy a halálozás dátumát, vagy a sír helyét ismerné. Kérdésükre, hogy hogyan járjanak el az előírt gyászkötelességekben, azt felelhetjük, hogy csak akkor kerülhet sor a gyász formáinak teljesítésére, ha már az eltűnt után való kutatást, mint reménytelen, abbahagyták. Ebben az esetben még szülőkért való gyász jeléül sem kell a ruha megszagztatását és akár egyórás ülést elrendelnünk, mert hiányzik maga a *híradás*, ami a fájdalom spontán feltörését előidézné és a ruha megszagztatását, a gyászülést pszichikailag és előírás szerint indokoltá tenné. Kijelölhetjük azonban halálozási emléknapi akár milyen rokon, vagy rokonok emlékére emlékműves gyujtásával, templomi Kaddis-mondással, misna-tanulással, jótékonykodással megszentelni az elhurcoltatás, eltűnés hónapjának utolsó napját, vagy bármely más, a hozzátartozótól választott napot.

Sok gyászoló meg akarja örökíteni mártírjainak nevét valamelyik itthon elhunyt rokonnak a sírkövén. Ha a halálesetek már a vallási hatóságok szerint is igazoltak, akkor ennek semmi akadály, természetesen a szövegből félre nem érthetően ki kell tűnnie annak, hogy kik a valóságban ott-nyugvók és kik azok, akiknek csak emlékét örökíti meg és nem nyugvóhelyüket jelöli a felirat. Helyes, ha az *elhurcoltatást*, mint ilyeneket, és nem mint holtakat említik meg az emléksorok. Ezek az elvek a tervbevetett panaszfalak és egyéb emlékművek szövegeire is irányadók lehetnek.

Köztudomású, hogy a harminc napon belül kapott halálhír ruhamegszagztatásra és általában a hét gyásznapi megtartására, valamint az ezzel kapcsolatban előírt teendőkre és tilalmak tiszteltetésére kötelez és hogy harminc napnál régebbi keletű gyászír vétele csak szülők utáni gyászban kötelez ruhamegszagztatásra, egy órai ülésre és harminc napos gyászra, más rokonért való gyász ez esetben mindössze az egy órai ülésre szorítkozik. Az is köztudomású, hogy ha a szülők halálhíre 11 hónap után érkezett, akkor nem mondunk már Kaddist, csak az évforduló elkövetkeztekor, még kevésbé, ha már egy teljes év telt el. De a szülők halálhíre ruhamegszagztatásra és egy órai ülésre, bármily későn érkezett is, kötelez. Egyéb rokon halálhíreinek vételekor, ha harminc nap után érkezett, egy órát kell ülni, ha egy év után szereztünk róla tudomást, az egy órás ülés sem kötelező. Kaddist bármiféle rokon gyászolásában lehet mondani pozitív híradás alapján 11 hónapon belül. Megtörténik azonban, hogy valaki a rabbi elé jön és vádolja önmagát, hogy annak idején nem tartotta meg az előírt gyászszertartásokat, amelyek a hír vételekor és a rokonsági fok szerint kötelezőek voltak. A stereotip mentegetőzés: „a temetésre sem tudtam eljönni, az élmények hatása alatt teljesen elfásultam, testileg-lelkileg súlyos beteg voltam.“ Világos, hogy a panaszkodó szeretné pótolni a mulasztást, szeretne megnyugodni. Tanácsolhatjuk, ha szülőt gyászol, hogy a ruha megszagztatását és egy órás gyászülést vállaljon, hiszen ez soha el nem évülő kötelesség. Ha más rokont gyászol a panaszkodó, akkor is helyesnek látszik, hogy ne beszéljük le arról, ha — akár egy év eltelte után is, — akar egy órát ülni.

Ha exhumáció fordul elő, manapság elég gyakran, akkor természetesen előírás szerint mindazok a gyászszertartások kötelezőek *aznapra*, mintha első alkalommal temetnők. Maga ez a körülmény indokoltá teszi pszichikai szempontból azok kívánságát, akik nem elégszenek meg azzal, hogy valahol ide-

genben megjelöljék és temető-kertté nyilvánítsák, körülkerítsék szeretteik sírhelyeit. A körülményekhez képest megnyugszanak, ha a sirt feltárhatják és lakóhelyük temetőjébe hozathatják halottjukat. A szomorú élmény sokszor segít abban, hogy feltörjön és némileg enyhüljön, mintegy realizálódjék az addig elfojtott, homályosabb, de sokszor fájóbb fájdalom. Más kérdés, hogy a különböző pro- és kontraérvek figyelembevételével esetenként hogyan döntsünk, vagy adjunk tanácsot az exhumációra vonatkozóan. Óvatosaknak kell lennünk, mert nagyon gyakran kétségbeesést okozhatunk, hiszen ruházat és iratok híjával a megmezíelenített tetemek aligha ismerhetők fel, hacsak valamilyen régi csonttörés, illetőleg forradás, a fogazat esetleges hiányai, vagy pótlása, vagy feltűnő hajszin útba nem igazít. Itt jegyezzük meg, hogy exhumált temetésekor a mosdatás és öltöztetés fizikailag is képtelenség, egyébként is, az ártatlanul meggyilkoltat az ősi szabály szerint is úgy kell a Teremtő trónusa elé bocsájtani, véres ruháiban, ahogy találták, hogy az, amit vele miveltek, bosszúért kiáltó vádbeszéd legyen. Mégis, ha az egészségügyi rendelkezések, azaz a szállítás véget lezárt koporsók nem akadályozzák, a holttest lepellet, fallisszal a hozzátartozó kívánságára letakarható, fizikai lehetőség esetén beleburkolható. Ruhamegszagatás és gyászülés az áthelyezés napján kötelező arra, akire első temetés alkalmával kötelező volt. Ha első alkalommal volt gyászszertartás, akkor cidduk haddint másodszor nem szoktunk mondani. Szokás a vigaszszavak mondásakor a sorfal állítását elhagyni (Jore Dea 403/3), de ha van kit sorbaállítani és van, aki fogadja a vigasztalást, elvégezhetjük ezt a gyönyörű ősi szertartást teljes szabályossággal. (Jore Dea 345/8).

Az exhumációra vonatkozó paragrafusok az áthelyezés mellett szólnak olyan esetekben, ha ideiglenességi szándékkal temették a halottat első helyére (a közelmúlt mártírjainak sírhelye a mi szempontunkból mindig felfogható ideiglenesnek), ha családi sírhelyre kerül az áthelyezéssel a halott, ha nem eléggé megőrzött a jelenlegi helyén, ha megvetett helyről tiszteletre-méltó helyre kerül, sőt, ha kevésbbé megtisztelő helyre viszik is, mint a korábbi volt, de saját birtokára. Ez utóbbi lehetőséget, mint ritkát, figyelembe nem véve, úgyszólván minden előfeltétel az áthelyezés mellett szól a mi körülményeink között.

Felmerül azonban még az a kérdés, nem kell-e a mártírokat „mész micvó“-ként elbírálnunk, mert a gyilkosok személye egyenként és esetenként nem ismeretes és mert legtöbbjük azon a helyen földeltetett el, ahol meghalt? Ez esetben vonatkoznék rájuk az a szabály hogy a „mész micvó“ birtokul szerzi meg eltemettetése helyét (Jore Dea 364/3). A galutban ugyan ez a szabály hátrébe szorult, mert dominált az a tudat, hogy, mivel nem lakunk saját hazánkban, az ártatlanul meggyilkolt nem tarthat igényt arra, hogy ott nyerjen elvehetetlen birtokot, ahol megölték, manapság azonban az a helyzet, hogy az állam a de facto mártírtemetőkké vált területeket de iure is mártírtemetőnek akarja deklarálni, tehát érvényesíthetjük azt a vallási szabályt, hogy mint „mész micvók“ nem háboríthatók. Ez legalább is megnyugtatóan szolgálhat olyan esetekben, amikor nincs mód a hazahozatalra. Az említett szabálynak, hogy a „mész micvó“ birtokba veszi eltemettetése helyét, egyébként is az lehet a praktikus — és sajnos még ma is nagyon hangsúlyozni való pszichikai — célja, hogy örök időken át figyelmeztesse az arra járót: Szállj szembe a gonosszal, vigyázz, mert ez a hely már látta, amikor ember az embernek ordasa lett! . . .

Dr. Teichman Jakob.

Zsidóság és zsidókérdés a demokratikus tankönyvekben

Az elmúlt évtizedek zsidóellenes beállítottsága nem maradt hatás nélkül a tankönyvirodalomra sem. A zsidósággal kapcsolatos kérdéseket és tényeket a hivatalos tankönyvek a fasiszta szellem terjedésével egyidejűleg egyre célzatosabban és egyre rosszabb indulattal tárgyalták. Meg kell azonban hagyni, hogy nyílt gyűlölködés csak egészen elvétve jelentkezett (pl. Temesy Győző földrajzkönyvében). Inkább a „hűvös“ hang és egyes esetekben az agyonhallgatás volt a zsidósággal szemben való ellenséges magatartás külső jele.

A most lezárult tanév folyamán jelentek meg a világnézeti tárgyak (irodalomtörténet, történelem, gazdasági és társadalmi ismeretek) új, demokratikus tankönyvei. E rövid cikk keretében — mutatóba — három új történelmi tankönyvön keresztül mutatjuk meg, hogy a valóban demokratikus szellem és — ami ennél is fontosabb: a ténybeli igazság tisztelete — hogyan vegyül még ezekben a tankönyvekben is a multnak nem éppen örvendetes emlékeivel.

Állapítsuk meg jóelőre — bár ennek kijelentésére nem mi vagyunk hivatottak — hogy az új tankönyvek: *jók*. Sokkal jobbak, mint elődeik. Nemcsak azért, mert „demokratikusak“, hanem azért is, mert a mai tudomány szintjén állanak és mentesek a közelmúlt őszintétlen, mesterkélt idealizáló stílusától. Mindez nem jelenti azonban, hogy a zsidósággal kapcsolatos ismeretek terén ne szorulnának itt-ott kiegészítésre és kiigazításra.

1. *Dr. Benda Kálmán: Magyar Történetében* (gimn. III. o.) egyszer esik csupán szó a zsidókról, az emancipációval kapcsolatban (121. l.). Kiemeli, hogy „a zsidóság száma a XIX. században nagymértékben megnőtt. 1785-ben 75.000-en voltak, az 1900.-i népszámlálás már 831.000-et számlált. Északkelet felől, Galícia, Lengyelország felől különösen a kiegyezés utáni években jöttek nagyszámban . . .“

A tankönyv adatai feltétlenül kiegészítésre szorulnak. Meg kellett volna említenie, hogy a zsidóság létszámemelkedésével egyidejűleg az ország egész lakosságának száma is emelkedett 7 millióról 17 millióra. Tudnia kellett volna, hogy az 1869. előtti összeírások — 1735-ös és 1785-ös összeírás, Nagy Lajos becslése (1825) és Fényes Elek statisztikája (1842) — többé-kevésbé megbízhatatlanok; a XVIII. századi összeírások annál is inkább, mivel adóbevallás céljait szolgálták és így sokan kivonták magukat az összeírás alól. Erre pozitív adataink is vannak; olyan helyiségekben, amelyekben a XVIII. század összeírásai egyáltalán nem mutatnak ki zsidót, más adatok szerint ugyanakkor már hitközségek működtek.

De ha a szerző mégis ezeknek a statisztikáknak alapján dolgozik, ki kellett volna emelnie, hogy a létszámelkedés nagyrésze a szóbanforgó korszak első felére 1785—1869-ig esik. Az adatok összevetése után ugyanis a következő táblázat állítható fel:

	1785	1840	1869	1900
Összlakosság	kb. 8,500.000	8,700.000	11,100.000	16,700.000
Zsidó lakosság	„ 75.000	203.000	516.000	825.000
Zsidók arányszáma	„ 0.9‰	2.35‰	4.8‰	4.9‰

Tehát téves az az állítás is, hogy különösen a kiegyezés után jöttek nagyszámban. Kétségtelenül volt akkor is zsidó bevándorlás, de a kiegyezés

utáni évtizedekben arányszám tekintetében már nem változott lényegesen a magyarországi zsidóság. Mindezt természetesen nem azért mondjuk, mintha különösen nagy jelentősége volna annak, hogy 1867. előtt vagy után jött-e be valaki az országba (ez a kérdés csak a legutóbbi 25 év publicisztikájának állt középpontjában). Kizárólag a tudományos igazság kedvéért emeltük ezt ki. Kiegészíthető lenne a zsidóságnak a kapitalizmus fejlődésében kifejtett tevékenységéről szóló kijelentés is. A zsidóknak ugyanis nemcsak a kapitalizmus kialakulásában volt szerepük, hanem a szociális mozgalmak megindításában is.

2. *Dr. Fischer Endre: Ókori története* több ízben szól a zsidóságról, és pedig nemcsak az ókeleti történet keretében. Megemlíti Pompejus hódítását, a második szentély pusztulását, sőt a Barkochba lázadást, Hadrianus üldözését és a szétszóródást is. Mindössze egy helyen kell a tankönyv anyagát helyreigazítanunk, illetve kiegészítenünk. Az egyiptomi tartózkodással kapcsolatban, nyilván Józsefre gondolva, a tankönyv azt mondja, hogy ott a zsidók iparral és kereskedelemmel is foglalkoztak. Erre történelmi forrásunk nincs. A bibliai kor zsidóságán pedig ez a feltételezett egyiptomi hatás semmiesetre sem látszott meg: köztudomású, hogy az első gálut előtt zsidó kereskedelemről nem beszélhetünk. Salamon vállalkozásai epizódok maradtak és a kereskedőket mindvégig „kanaániaknak“ nevezték. A tengeri kereskedelem mindvégig lónikiai privilégium maradt. A bibliai korról szólva, Mózes öt könyvéről, a Zsoltárokról sőt az Énekek énekéről is megemlékeznek — viszont elfelejtkezik a prófétákról. Pedig a zsidóság prófétái a világtörténet első férfiai, akik tudatosan veteték fel a társadalmi igazság és igazságtalanság, a szociális kiegyenlítődés, az örök béke kérdéseit: tehát éppen azokat a kérdéseket, amelyekkel a mi korunk is vívódik. Ezért különösen fontos lett volna, hogy a jelentőségükhöz mérten foglalkozzék velük a demokratikus ideálokra nevelő tankönyv, amint azt pl. a sokkal kisebb terjedelmű Wells-féle történelem, vagy akár a francia Lavisse-féle középiskolai tankönyv is megteszi.

3. A középkort tárgyaló Komjáthy-Makkai féle tankönyv is több alkalommal szól a zsidóságról. Megemlíti a keresztes hadak zsidó-mészárlásait (95. lap), kétféleképpen is szól a hispániai és a szicíliai zsidók nagy kulturális jelentőségéről. Névszerint megemlíti — Averroes mellett — Majmonidest. (Itt egy ténybeli tévedést kell kijavítanunk: Majmonides az almohadok elől nem a keresztény Spanyolországba, hanem az ugyancsak muszlim Egyiptomba menekült.)

Annál megdöbbentőbb egy negatívum: a kereszténység megalapítójáról szólva szösz szerint ezeket mondja: „Az ő ajkáról hangzott el a legtökéletesebb szociális program: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.“ (6. lap) A legfájdalmasabb az, hogy itt nyilván nem a zsidósággal szemben való rosszakaratról van szó, hanem egyszerű és őszinte tájékozatlanságról; ez a „legtökéletesebb szociális program“, kereken 13 századdal előbb hangzott el, és magában az evangéliumban is idézetként szerepel. Olyan sikeres volt úgylátszik a sok évszázados, (vagy mondjuk: évezredek) zsidóellenes propaganda, hogy tudós férfiak sem ismerik minden emberi erkölcs ez alapvető törvényének eredetét! Az a tény, hogy a megújított magyar történettudás még mindig — ha öntudatlanul, ha tájékozatlanságában is — de elvitatja tőlünk egyik legnagyobb érdemünket az emberi erkölcstörténet terén, befelé és kifelé fokozott felvilágosító munkára kell, hogy készítsen bennünket. Ahhoz azonban feltétlenül ragaszkodnunk kell, hogy a tankönyv e mondata az igazságnak megfelelően módosíttassék a legközelebbi kiadásban.

E sorok írója néhány év előtt egy előadásában rámutatott arra, hogy a vallásánárnak figyelemmel kell kísérnie azt, milyen zsidó vonatkozású vagy vallási ill. zsidó szempontból értékesíthető ismereteket sajátítanak el tanítványai a többi tanórában. Ezeket aztán pozitív vagy negatív értelemben felhasználhatja saját nevelői céljaira. Ma erre talán kisebb mértékben van szükség, mint ezelőtt volt. Hogy azonban ma sem felesleges a világi tanórákon elhangzottakat figyelemmel kísérni, talán e cikk néhány megjegyzése is bizonyítja.

Dr. Hahn István.

Jegyzet. A magyarországi zsidóság létszámának alakulása nehéz és sokat vitatott kérdés. Ehelyütt természetesen csak utalunk néhány problémára. A kérdés bibliográfiájához v. ö. Hóman—Szekfü: Magyar történet III. 497. k., IV. 459. k., 249. k.; Venetianer: Magy. zsid. tört. 66 kk., 453 kk.; Ribáry—Tóth: A zsidók egyenjogúsítása . . . 19 kk.; Munkácsi: A zsidóvallású népesség száma Magyarországon. — Kováts A. könyve (A zsidók térfoglalása . . .) fasiszta jellegű.

Nagyértékű levélgűjtemény

— Fischer Gyula hagyatékából. —

Abban a vandál pusztításban és őrjngő vérontásban, amelynek áldozatul esett az európai és a magyar zsidóság csaknem egészében, a zsidó régiségek, ritkaságok és műkincsek egy része is tönkrement. Közöttük jelentős számmal héber könyvek és kéziratok is. Elég ha — magyarországi példákkal beérve — megemlítem, hogy a M. T. Akadémia Kaufmann-könyvtárának nagyszerű, illusztrált kézirateit Veszprémből elrabolták a németek. Hasonlóan Budafokon nyomuk veszett a M. Zsidó Muzeum eredeti okleveleinek és kézirat-ritkaságainak is. Elpusztult Bernstein Béla és Schlesinger Sámuel könyvgűjteménye és Löw Immanuel hatalmas könyvtárának jelentős hányada is. Fontos feladat volna lajstromba szedni és ősszegűjteni a még megmaradt zsidó könyvtárakat, műkincseket és régiségeket. A felélesztendő M. Zsidó Muzeumra várna ez a feladat, amelynek részletmunkálataival megbíztuk hallgatóinkat, akik Peszách és Sávuoat ünnepén a vidéki hitközségekben működtek. Jelentésüket el fogják juttatni a M. Zsidó Muzeumhoz.

Annál nagyobb örömrnkre szolgál, hogy hírt adhatunk egy megörzödött, értékes levélgűjteményről, amellyel most először ismerietjük meg a nyilvánosságot.

Ez az 517 levelet tartalmazó gűjtemény két személyhez íródott. Egyikük *Bernhard Beer* (1801—1861), író. Drezdában élt és mint szervező jelentős szerepet vitt. 1824-ben megalapítja a „Verein junger Juden zum Studium der Bibel und der hebr. Literatur“ c. Egyletet és Mendelssohn Mózes születésének centennáriuma alkalmából (1829) egy Mendelssohn-Egyesületet hoz létre a tudomány, művészet és ipar pártolására a zsidó ifjúság körében. Politikai szerepet is tölt be: az 1833—1837. években a szász parlamenttől sorozatos beadványokban kéri a drezdai zsidók polgári egyenjogúsítását. Mint író jó nevet szerzett magának. A *Leben Abrahams* (1859) és a posthumus *Leben Moses* máig használható forrásmunkák a címben foglalt midrások szisztematikus áttekintéséhez. A levélgűjtemény másik fele *Gerson Wolf*nak

* Wolfot Magyarországon jól ismerték. A Magyar Izraelita pl. egy évfolyamban cikket közölt tőle és ismertetést könyvéről (III. 1863. 364—365., 388—389.)

szól (1823—1892), aki 1852-től haláláig — 40 éven át — a bécsi hitközség hittanára volt. Hittankönyveket írt és szorgalmas levéltári kutatásokat végzett a bécsi, velencei, milánói és mantuai kéziratárakban a bécsi zsidóság történetének feldolgozásához.* A két férfit egymással rokonságban állt, így érthető, hogy a levelek később együtt kerültek G. Wolf fiához, Wolf Bernát cinkotai bérlőhöz, majd halála után dr. Fischer Gyula, pesti főrabbihoz, akinek felesége Wolf Bernátnénak unokatestvére volt. A levélgyűjtemény most dr. Fischer Gyula fiainak birtokában van.

A levélírók között szerepelnek a múlt század első felének legkiválóbb zsidó tudósai, elvéve nemzsidó tudósok is. Egy darab zsidó tudománytörténet bontakozik ki leveleikből. Csak néhány nevet említünk meg a levélírók közül, zárójelbe téve leveleik számát is:

1. *Frankel Zacharias* (1801—1875), a boroszlói Jüd.-Theol. Seminar megalapítója és első igazgatója. A talmud tudományos felkészültségű és módszerű kutatója. (16 levél).
2. *Frankl Ludwig August* (1810—1894), költő. *Helden- und Liederbuch-ját* (1861) Arany János ismerteti, sőt az utolsó főpap c. költeményét le is fordítja. (5 levél).
3. *Ewald Georg Heinrich August* (1803—1875), a göttingeni egyetem orientalistája és az ótestamentumi exegézis tanára. (2 levél).
4. *Geiger Abraham* (1810—1874), berlini rabbi és az ottani Hochschule tanára. A XIX. századi zsidó reformmozgalom úttörője. Első tudományos művét a bonni egyetem pályadíjjal tüntette ki (*Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?* 1832.). Mái ebből indul ki a zsidóság és az iszlám kapcsolatainak kutatása. (24 levél).
5. *Jellinek Adolf* (1820—1893), bécsi rabbi, kitűnő hitszónok és bibliográfus, a Bét há-Midrás c kisebb midrásokat tartalmazó, hat-kötetes gyűjtemény nagyérdemű kiadója. (30 levél).
6. *Kaempf Saul Isaak* (1813—1892), prágai rabbi és ugyanott a sémi nyelvek tanára. A spanyol-zsidó költészet kutatója. (4 levél).
7. *Löw Lipót* (1811—1875), szegedi rabbi, a zsidó régiségtan nagytudományú bűvára. A hozzáintézett levelekből számosat (közöttük egyet B. Beertől) Löw Immanuel adott ki a *Gesammelte Schriften von Leopold Löw V. kötetéb:n* (Szegedin, 1900. 95—224), néhányat most tesz közzé Grünvald Fülöp a Löw-Emlékkönyvben. (1 levél 1869-ből).
8. *Mannheimer Isaak Noah* (1793—1865), bécsi hitszónok, a Machzor első német fordítója. (1 levél).
9. *Morpurgo Rachel* (1790—1871), héber költőnő. (4 levél).
10. *Philippson Ludwig* (1811—1889), a berlini Hochschule megteremtője. Megalapította és szerkesztette az *Allg. Zeitung des Jdt.*-ot és kiadta többek között a fordításos, magyarázatos u. n. Philippson-bibliát. (40 levél).
11. *Rappaport Salomo Juda Löb* (1790—1867), prágai rabbi. A zsidó tudományos irodalom egyik megindítója. Ő írta az első, mintaszerű monográfiákat középkori zsidó szerzőkről: Rásíró, Qálírról stb. (13 levél).
12. *Riesser Gabriel* (1806—1863), a német zsidóság jogainak harcosa, a német nemzetgyűlésnek 1849-ben másodelnöke. (3 levél).
13. *Sachs Senior* (1816—1892), Salomo Ibn Gabirol költeményeinek kiadója. Heine az ő írásaiból ismerkedik meg Jehuda Hallévi nevével. Geigerrel, Jellinokkal, S. D. Luzzattoval és Zunzzal váltott levelezése a berlini zsidó hitközség tulajdonában volt. (11 levél).
14. *Steinschneider Moritz* (1816—1907), berlini egyetemi könyvtáros, a legnagyobb zsidó bibliográfus. 17 könyv- és kéziratár zsidó anyagának katalógusát készítette el. Magyarországon található a Bacher Vilmoshoz és a Blau Lajoshoz intézett levelei. Előbbiek az Orsz. Rabbiképző Intézet, utóbbiak a Blau-család tulajdonában. (40 levél).
15. *Zunz Leopold* (1794—1886), a modern zsidó tudomány atyja, a „Wissenschaft des Judentums“ fogalmának megalkotója. Minden írását becses ereklyeként tartja

-számon a zsidó tudomány. Eddig kiadott leveleit felsorolja a Jahrbuch für Jüdische Geschichte und Literatur. 1936. (Berlin, 1937. 168—170). Később még közzétette Ismar Elbogen a Zunz—F. D. Mocatta-levelezést (Gaster Anniversary Volume. 1936. 144—143) és a Zunz—Michael Sachs-levélváltás egy részét (Jakob Freimann-Festschrift. Berlin, 1937. 38—58). A Fischer-család gyűjteményében *egymagában* 92 Zunz-levél van az 1833—1876-os évkörből. Feldolgozásuk és kiadásuk kortörténeti és tudománytörténeti szempontból jelentős teljesítmény volna.

Ezt a gyűjteményt, amelynek levelezőiből csak szemelvényt adhattunk, G. A. Kohut, magyar származású, new-yorki zsidó tudós és mecenás meg akarta vásárolni s csak az 1933-ban bekövetkezett korai halála miatt hiúsult meg ez a terv. A Fischer-család most újból Amerikának kínálja megvételre. Ismerve az amerikai zsidóság ilyenirányú érdeklődését, amely minden ritkaságot a tengeren túlra szeretne vinni, nem kétséges, hogy kapva kap majd az alkalmon. (Már most ajánlatot tett a cincinnati-i Hebrew Union College és az A. Kohut Memorial Foundation.) Ezzel a cikkel éppen az volt a célunk, hogy *felhívjuk a magyar zsidóság figyelmét erre a nagyértékű levélgyűjteményre.* Hiszünk, hogy van annyi fogékonyság a magyar zsidóságban, hogy visszatartsa ezt és az itteni kutatók rendelkezésére bocsássa. Átvizsgálása ismeretlen részletekkel gyarapítaná a zsidó tudomány nagy századát.

Dr. Scheiber Sándor.

Ábrahám a közösségért

Ábrahám szakított szülői házával, noha gyermekkorának emlékei oda-fűzték; nem nézhette, hogy környezete olyan faragványokat imádott, melyeket ők maguk készítettek, „ezüstből és aranyból való szobrokat, melyeknek van szájuk, de nem szólhatnak, van szemük, de nem látnak, fülük, de nem hallanak . . .“ Az ő földieit csak hatalmas, felsőbbrendű lényeket látták az istenekben, akik magok számára kívánnak hódolatot az embertől, de egyébként az emberek sorsával és az emberek viselkedésével nem törődnek. Ábrahám azonban telve volt nemes érzéssel embertársai iránt és olyannak képzelte el az Egyistent, aki boldoggá akarja nevelni az embereket és ezért erkölcsös-ségre ébreszti az emberi lelket.

Nemes érzését először Lóttal szemben nyilvánítja. Nem nézheti, hogy pásztorai annak pásztoraival összevesznek a legelőn és a jó rokonság és béke érdekében ajánlja, hogy váljanak el egymástól, ő kész átengedni neki az elsőbbséget, válasszon: jobbra vagy balra menjen-e. De a bajban is megosztja vele sorsát, *közösséget* érez vele, megsegíti hadával a harcban, nem kér érte semmit a zsákmányból. De még ragyogóbb példáját adja nagylelkűségének, közösségérzésének, mikor látja, hogy Lót népe, Szodoma lakossága megromlott, embertelenségbe süllyedt és emiatt Isten el akarja pusztítani a várost. Ábrahám, aki elkülönödött családjától és sokszor magámaradt, sokat elmélkedhetett azon, hogy Isten egyenként veszi-e számon az emberek cselekedeteit, vagy pedig az egész népet egynek veszi-e és egyetlenlegesen bünteti-e romlottságát, úgy ahogyan gondolkodásra nem hajló tömegek szoktak eljárni, hogy nem vizsgálják az egyeseket. bűnösök-e vagy ártatlanok, hanem tömegesen rontanak rá azokra, kikről rossz véleményük van. Elgondolkodott azon, méltó-e Istenhez, hogy megsemmisítse az ártatlant a gonosszal együtt, hisz akkor ugyanaz a sors éri a jámbort, mint az elvetemültet. Bizonyára Szodo-

mában is akad szép számmal ártatlan ember; igazságos ítélet volna, ezeket épügy sújtani mint a gonoszokat? (Szöveg a bibliából: Gen. 18, 20—33.) Magához Istenhez fordul a kérdéssel, de Isten nem ad rá szóbeli feleletet, hanem akarja, hogy a derék férfiú maga elmélkedjék azon és az emberiség annak gondolkodása után induljon.

Mi ma már tisztában vagyunk azzal, hogy minden egyes ember felelős a maga cselekedeteiért és hogy nem lehet tömegesen büntetni a megtévelyedettekért egész népcsoportokat. Mi már tanultunk Ábrahámától, de nem mindenki fogadta be az ő gondolkodását. Látjuk, hogy néha, vakság borítja el egész népeknek a lelkét, egyik emberről a másikra ragad, aki ma még tisztán lát, holnap már elragadja a tömeg előítélete. Ekkor nem esik sérelem a kevés ártatlan emberen sem, ha az isteni ítélet végigsuhint a bösz tömegben, jobb nekik, ha a bűntől tisztán viselik el a környezet sorsát, mint ha bevárják a maguk lelkének a romlását.

Viszont Ábrahám úgy gondolja, hogy nem csak a bűn lehet ragadós, hanem az erény is és így remélheti, hogy ha csak 50, vagy 40, vagy akár csak 10 derék ember akad a városban, akkor ezek jósága hatni fog a többire és megjavítja őket. Bizonyára nagyobb is lesz az erénynek hatása mint a bűnnek, gondolja jámborságában. A bűn ugyanis eredetileg természetes ösztöne az embernek, aki még állatias fokon áll és nem ment nevelésen keresztül. „Az ember szívének indulata rossz gyermekkorától fogva“. Ellenben az erény, a jóság, az igazság, már kilépés önmagából, felszabadulás a földi nyers ösztönök alól, az isteni akarat megérzése, megértése a prófétai szózatnak: „vessétek el kehletéből a köszívet és szerezzetek hússzívet helyébe“. Aki e szózatot meghallja lelkében, az lendületet nyer, nagyobb lelki erő kifejtésére lesz képes, mint a bűnbesüllyedt, aki folyton sorvad, az előbbitől várhatni, hogy a bölcsesség, az istenismeret ihletével megtisztítja a fertőzött légkört és ezzel megmenti a tömeget a végveszedelemtől. Ha még oly elemyésző is a jámborok száma a gonoszokéhoz képest, az ő lelkierjük növekvőben van létszámuk apadásának arányában. Napjainkban is tapasztaljuk, hogyha kevesen maradunk is magunkra hitünkben, kitartásunkban, annál nagyobb eréllyel ragaszkodunk szent hagyományainkhoz.

De végül a 10-es számnál határt ér Ábrahám reménykedése, nem folytatja: „hát ha csak 5 derék lesz a városban“. Arra eszmél ugyanis, hogy a jámborok is csak úgy sugározthatják ki az erkölcsi erőt magukból, ha nem szigetelődnek el, hanem gyülekezetekben egyesülnek, a gyülekezetnek pedig ősi hagyomány szerint 10 a legkisebb létszáma. A gyülekezetben (minjan) az emberek „egymást erősítik“. A jámborok ugyanis nem egyformák, mint az elvetemültek. Az egyik pl. jó gyermeke szüleinek, a másik önzetlen barát, a harmadik jótékony, vagy a hitközség ügyeivel törődik és időt szentel a közügynek. Ezeknek egyesülniök kell, hogy egymást erényes gyülekezetté egészítsék ki.

Dr. Fényes Mór.

Az ORSZÁGOS RABBI ÉGYESÜLET

T I S Z T I K A R A :

Elnök :	Dr. Kálmán Ödön	X., Cserkesz u. 7.
T. b. elnök :	Dr. Hevesi Ferenc	V., Fürst Sándor u. 10.
Alelnökök :	Dr. Benoschofsky Imre	III., Zsigmond u. 49.
	Dr. Berg József	KISPEST, Nagy Sándor u. 28.
	Dr. Bernáth Miklós	VIII., Kún u. 12.
	Dr. Herskovits Fábian	VII., Dohány u. 20. II. 10.
Titkár :	Dr. Katona József	VII., Síp u. 12.
Pénztáros :	Dr. Rosenblüth Márton	VII., Wesselényi u. 9.
Ellenőrök :	Dr. Frenkel Jenő	SZEGED, Cserepes sor
	Dr. Schwarcz Mór	VI., Podmaniczky u. 59. II. 8.
Jegyzők :	Dr. Eisenberg Béla	VIII., Népszínház u. 49.
	Dr. Komlós Ottó	VIII., Gyulai Pál u. 6.
	Dr. Rác Jenő	V., Gergely Győző u. 17. I. 1.
Hitéleti biz. elnöke :	Dr. Löwinger Sámuel	VIII., Röck Szilárd u. 26.
Tanügyi biz. elnöke :	Dr. Fisch Adolf	VI., Ó u. 6. I. 2.
Szertartási biz. elnöke :	Dr. Róth Ernő	VIII., Röck Szilárd u. 26.
Szociális biz. elnöke :	Dr. Friedmann Gyula	VII., Rákóczi ut 56.
Fegyelmi biz. elnöke :	Dr. Rosenblum Manó	IX., Páva u. 32/a.